

Ελεωνόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου

*Η πίστη του ονόματος στο έργο.
Η λαογραφία του Ν. Γ. Πολίτη ως δεδομένο
και ως ζητούμενο*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Αν κάθε επίκληση στη «λαογραφία του Πολίτη», του ιδρυτή, θεμελιωτή και πατέρα της επιστήμης της ελληνικής Λαογραφίας, μπορεί να συνοδεύεται, όπως κατά κανόνα συμβαίνει και όπως πρέπει, από την καθολική αναγνώριση του έργου του ως ιστορικού σημείου αναφοράς για την ελληνική Λαογραφία, είναι ακριβώς επειδή η συμβολή του υπήρξε καταστατική. Για περισσότερο από μισό αιώνα ο Νικόλαος Πολίτης (Καλαμάτα, 3 Μαρτίου 1852¹ - Αθήνα, 12 Ιανουαρίου 1921) σημάδεψε με τη στιβαρή πνευματική του παρουσία μία από τις πιο καιρίες και κρίσιμες περιόδους της ιστορίας του νεώτερου Ελληνισμού (1870-1920) και συνέβαλε με τα πεπραγμένα του στη διαμόρφωση της ταυτότητας του νεοελληνικού πολιτισμού. Επιπλέον χάραξε τα όρια και διατύπωσε τους όρους και τους ορισμούς για τη συγκρότηση ενός ιδιαίτερου και ειδικού επιστημονικού πεδίου με αντικείμενο καθ' ύλην τη μελέτη του βίου των νεωτέρων Ελλήνων και εκ των πραγμάτων *τας κατά παράδοσιν διά λόγων, πράξεων και ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού*².

Η επίδραση του Πολίτη στον λαογραφικό προβληματισμό, στις θεωρητικές αναζητήσεις μαθητών και επιγόνων, αλλά και στα πεπραγμένα τόσο των λαογράφων όσο και των λαογραφούντων, υπήρξε και παραμένει εξακολουθητική. Παρόλο που κάποιες φορές οι αναφορές σ' αυτόν αγκιστρώνονται και

1. Ο Αλέξης Πολίτης, γεννημένος ο ίδιος στις 8 Μαρτίου, θυμάται ότι ο θεός του Λίνος Πολίτης έλεγε πως τα γενέθλια του παππού τα γιόρταζαν όχι στις 8 αλλά στις 3 Μαρτίου (προφορική πληροφορία). Ο Στ. Π. Κυριακίδης αναφέρει ως ημερομηνία γέννησης την 8η Μαρτίου και έκτοτε το (μάλλον τυπογραφικό) λάθος επαναλαμβάνεται, βλ. «Ν. Γ. Πολίτης» *Λαογραφία* Ζ' (1923), σ. θ'.
2. «Λαογραφία», *Λαογραφία* Α' (1909), σ. 7.

εξαντλούνται στον τίτλο μάλλον παρά στα δεδομένα της λαογραφικής του προσφοράς, στον τύπο και όχι στο περιεχόμενο, ωστόσο η επί της ουσίας πραγμάτευση της συμβολής του και η κατά περίπτωση κριτική αναθεώρηση του έργου του έχουν οδηγήσει στη μετεξέλιξη των ελληνικών λαογραφικών σπουδών με τη διατύπωση σημαντικών στο είδος τους θεωρητικών και μεθοδολογικών απόψεων³. Στις παρεπόμενες, εντός και εκτός του πεδίου της Λαογραφίας, επιστημολογικές, επιστημονικές ή και ερασιτεχνικές αναφορές, η λαογραφία του Πολίτη θεωρείται δεδομένη, οδηγός για δράση ή μέθοδος, που μπορεί να τροποποιηθεί και να ανανεωθεί, ή συγκροτημένη θεωρία, που πρέπει να κριθεί, να αναθεωρηθεί ή και να ανατραπεί.

Η αντίληψη αυτή αποτυπώνεται στην πρώτη κιόλας, την πιο άμεση και ολοκληρωμένη, παρουσίαση της ζωής και του έργου του, το curriculum vitae: βιογραφία και εργογραφία στη νεκρολογία, που συνέταξε ο Στίλπων Π. Κυριακίδης για το περιοδικό της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, τη *Λαογραφία*⁴. Το κείμενο αυτό, σύνολο μαρτυρίας αλλά και αναφοράς για τη συνταγματική και παραδειγματική αρχική περίοδο της ιστορίας της ελληνικής Λαογραφίας, υπήρξε οδηγτικό για την επόμενη και τη μεθεπόμενη πορεία των λαογραφικών πραγμάτων στην Ελλάδα. Ασφαλώς προέχει για μια κυριολεκτικά ζώσα πηγή πληροφοριών για τον δάσκαλο από ένα μαθητή, που δεν προσφεύγει απλώς στην προσωπική του εμπλοκή, που δεν παρασύρεται από τη διάχυτη συγκίνηση, ούτε όμως χρησιμοποιεί το προσωπικό αρχείο του εκλιπόντος (εν προκειμένω με τη συνεργασία του Γ. Ν. Πολίτη, τουλάχιστον) για να συγγράφει ή να συρράφει μια νεκρολογία, αλλά, επιμένοντας σε λεπτομέρειες με σημασία, πυκνώνοντας τις πληροφορίες, ταξινομώντας τα δεδομένα και υπογραμμίζοντας με σύνεση και μέτρο τα κεντρικά σημεία, συνθέτει και καταθέτει μια συνολική αποτίμηση για το έργο και τον δημιουργό του. Ο λόγος, απόλογος και πρόλογος συνάμα, μένει μετέωρος

3. Για την κριτική αποτίμηση της προσφοράς του Πολίτη αλλά και της συνέχισης του έργου του κυρίως από τον Στ. Π. Κυριακίδη και τον Γ. Μέγα, και αργότερα τον Δ. Λουκάτο, που αντιπροσωπεύουν διακριτές τάσεις ήδη από την πρώτη γενιά των ακαδημαϊκών λαογράφων και εφεξής, βλ. ενδεικτικά Α. Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Μωραΐτης, Αθήνα 1978, Μ. Hertzfeld, *Πάλι δικά μας: Λαογραφία, ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002 (1982) και Μ. Γ. Μερακλής, *Θέματα Λαογραφίας* (στη σειρά: Νέα Λαογραφία), Καστανιώτης, Αθήνα 1999 και *Η συννηγορία της Λαογραφίας*, Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, Αθήνα 2004. Και οι τρεις τελευταίοι, όπως άλλωστε και ο Κυριακίδης, ο Μέγας και ο Λουκάτος, έχουν διατυπώσει τις απόψεις τους για την ιστορία και, πιο έμμεσα, και για την επιστημολογία της ελληνικής Λαογραφίας.

4. «Ν. Γ. Πολίτης», *όπ.*, σ. θ'-να'.

ανάμεσα στην πρώτη φάση του περιοδικού, αλλά και της Λαογραφίας, που κλείνει με τον θάνατο του ιδρυτή, και τη συνέχεια και τη συνέχισή τους που προεξαγγέλλονται και προδιαγράφονται. Όμως η «λαογραφία του Πολίτη» παρουσιάζεται *δεδομένη, τελειωμένη, συντελεσμένη αλλά και τετελεσμένη*, και συνεπώς μη προβληματική, αφού θεωρείται προϋπόθεση ταυτοχρόνως και συνεπαγωγή μιας συγκεκριμένης και συγκροτημένης άποψης για το πεδίο, τη μέθοδο και τους στόχους της Λαογραφίας, άποψης η οποία και αποτυπώθηκε (διαδοχικά και αποσπασματικά) στην πρώτη φάση του έργου του (1865) 1871-1908, διατυπώθηκε συστηματικά το 1908-1909 και συνεχίστηκε στην περίοδο 1909-1921. Έτσι, όμως, παραβλέπεται η δυναμική ενός εγχειρήματος, που, κατά τη γνώμη μου, στόχευε, *εξαρχής και συνεχώς ίσαμε το τέλος*, στη διατύπωση μιας συνολικής πρότασης για τη μελέτη του βίου των νεωτέρων Ελλήνων.

Αυτή η άλλη, η «κατά Ν. Γ. Πολίτη λαογραφία» παρέμεινε και εξακολουθεί να παραμένει *ζητούμενη*, ακριβώς επειδή υπήρξε ζητούμενη για τον ίδιο στο μακρύ ταξίδι της αναζήτησης, στο βασανιστικό ψαύσιμο και το προσεκτικό σμίλευμα ενός αντικείμενου που διέφευγε πεισματικά, στη συνολική απορία απέναντι στην ιστορικότητά του, αλλά και στα σχήματα, τους τρόπους και τις τροπικότητες των επιμέρους μορφών του. Ο μισός αιώνας των αναζητήσεων του (1865/1871-1921) δείχνει μια λαογραφική ερευνητική και θεωρητική πρακτική πιο σύνθετη απ' ό,τι δηλώνει ο ορισμός της Λαογραφίας το 1908/1909 και καταθέτει ένα αντικείμενο πιο συνολικό απ' ό,τι δηλώνει ο κατακερματισμός ή η εναλλαγή των θεμάτων, με τα οποία ασχολήθηκε. Σ' αυτήν την πορεία είναι σαφής η διαδικασία της συγκρότησης ενός επιστημονικού πεδίου, που προέκυψε ως ζητούμενο στη συγκεκριμένη διαμορφωτική περίοδο. Ζητούμενο για κάποιον που, πριν προχωρήσει στον ορισμό μιας νέας επιστήμης με το όνομα Λαογραφία, είχε φροντίσει να καλλιεργήσει με περίσκεψη και αφοσίωση το πεδίο της, για κάποιον που ορίζοντας τα όρια και τους ορίζοντές της προειδοποιούσε: *Ο αγαπών την παράδοσιν δυνατόν να μη μελετά ταύτην και ο μελετών να μην την αγαπά*⁵. Λαογραφία εν εγρηγόρσει, λαογραφία ζητούμενη.

Με αυτήν την «κατά Ν. Γ. Πολίτη λαογραφία» ασχολείται η παρούσα ανακοίνωση. Προτείνει να ανιχνευθούν τα ζητούμενα του έργου του στο ίδιο του το έργο: το τελειωμένο και το ημιτελές, το συνεχές και το διακεκομμένο, το

5. Λαογραφία Α', ό.π., σ. 5.

φανερό και το πιο αφανές, τα υφάδια αλλά και το υποκείμενο πλέγμα, που τα συνέχει σε σύνολο, τα επισημασμένα αλλά και εκείνα που παρέμειναν αδιάγνωστα σε πείσμα των δικών του επιλογών, των δικών του υποδείξεων και των δικών του προσπαθειών. Γι' αυτό και επιλέγει να σταθεί σε ορισμένα μόνο κεντρικά σημεία, όπως, π.χ., η επιλογή και η επιβολή του όρου *Λαογραφία* και η ιστορία της συγκρότησης ενός ιδιαίτερου γνωστικού πεδίου και μιας ειδικής επιστημονικής πρακτικής κατά τη μετάβαση από τους προ-λαογραφικούς ορισμούς της Λαογραφίας στον λαογραφικό της ορισμό και προσδιορισμό· η ένταξη της λαογραφίας του Πολίτη στο πλαίσιο της ιστορικά συγκεκριμένης λαογραφικής συγκυρίας στην Ελλάδα και στην Ευρώπη και σε σχέση με τα κυρίαρχα λαογραφικά προτάγματα· ή η ανταπόκριση των λαογραφικών του πεπραγμένων στη στοχοθεσία, στον προγραμματισμό δράσης, στην ερευνητική και συγγραφική στρατηγική κ.ά. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει, θαρρώ, να τεθούν συγκεκριμένα ερωτήματα και να επιχειρηθούν κάποιες απαντήσεις, π.χ., για την απόσταση που χωρίζει (ή ενώνει;) τις χρονολογίες-κλειδιά που συνδέονται με το έργο του (το 1871, το 1884, το 1909)· ή για τα κενά που παρουσιάζει η ενασχόλησή του με τη Λαογραφία (που μπορεί να αποδειχθούν φαινομενικά)· ή για τις θεματικές ανατροπές, τις μεταστροφές και τις επαναστροφές· ή για τη σχετική καθυστέρηση της επιστημοποίησης της Λαογραφίας ως επιστημονικής πρακτικής, αλλά και πάλι όχι και ως ακαδημαϊκής επιστήμης. Ή: και άλλα.

Ο λόγος για τον Πολίτη

Ο Πολίτης ετών 19 είναι «λόγιος εξ Αθηνών, αντεπιστέλλον μέλος του εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου από το 1872»⁶, αλλά και ο 30χρονος Πολίτης του 1883, ιδρυτικό μέλος και γραμματέας του διοικητικού συμβουλίου της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (Ι.Ε.Ε.), ο Πολίτης πανεπιστημιακός δάσκαλος από το 1882 και καθηγητής από το 1890⁷, πρύτανης το 1906-1907, ο Πολίτης καταξιωμένος επιστήμονας,

6. Σύμφωνα με τον Κανονισμό του Συλλόγου, κεφ. Γ', άρθρ. 17, αντεπιστέλλοντα μέλη εκλέγονται: όσοι αν προσφέρωσι πόνημά τι λόγου άξιον ή συντελώσιν εις την διάδοσιν των αρχαίων μνημείων. Βλ. ΕΦΣΚ ΣΤ' (1871), σ. ε'. Το 1872 στα 89 αντεπιστέλλοντα μέλη (στα οποία περιλαμβάνονται 25 συνολικά από την Ελλάδα, τα 15 από την Αθήνα), ο Πολίτης είναι ο νεότερος, ετών 20 (αναφέρεται και ένας Γερμανός φοιτητής), αλλά είναι ο ένας από τους 7 μόνον που χαρακτηρίζονται «λόγιοι». Βλ. ΕΦΣΚ Ζ' (1872-73), σ. ιζ'-κ'.

7. Πρβλ. τη σύγκρουση με τον Κωνσταντίνο Κόντο, με πρωτοβουλία του οποίου απορρίφθηκε, το 1887, η υποψηφιότητα του Πολίτη, ήδη υφηγιτού της συγκριτικής μυθολογίας,

που ιδρύει την Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία (Ε.Λ.Ε.) το 1908, ο Πολίτης πολιτικό πρόσωπο, ο Πολίτης των εθνικών κινήσεων, ο Πολίτης ερευνητής, ο Πολίτης νεωτεριστής, ο Πολίτης φίλος και συνεργάτης, δάσκαλος και σοφός καθοδηγητής.

Λόγος, δηλαδή λόγοι, που επιχειρούν να επαναξιολογήσουν μια προσπάθεια που διήρκεσε ακριβώς μισό αιώνα και παρήγαγε ένα συνολικό έργο που έμεινε πιστό στο αρχικό εφ' όλης της ύλης πρόταγμα μιας ειδικής επιστημονικής πρακτικής, που κινήθηκε στο πλαίσιο ενός γενικού ανθρωπολογικού προβληματισμού, αλλά σε ιστορική κατεύθυνση, και που συντελέστηκε με τους ιδιαίτερους όρους που απαιτούσε η εφαρμογή στα καθ' ημάς, όρους οι οποίοι με την σειρά τους την προσδιόρισαν εξ αντικειμένου ως διακριτή επιστημονική περιοχή με το όνομα (ελληνική) Λαογραφία.

Στόχος να διαγνωστεί η ιστορικά ειδική σχέση ανάμεσα στα λαογραφικά ζητούμενα του Πολίτη, την κατασκευή της ελληνικής Λαογραφίας και (εν μέτρω) τη διαμόρφωση της νεοελληνικής ιδεολογίας. Μέσα από την παρακολούθηση κεντρικών ζητημάτων, που σχετίζονται με τον ερευνητικό βίο του και τη συγγραφική του δραστηριότητα, επιχειρείται η ανάλυση της μετάβασης από τους προ-λαογραφικούς στον λαογραφικό ορισμό της Λαογραφίας και η επαναξιολόγηση μιας προσπάθειας μισού αιώνα για τη συγκρότηση μιας εξειδικευμένης μεθόδου, τον ορισμό ενός ειδικού αντικειμένου και την επεξεργασία στην πράξη μιας συστηματικής αναλυτικής διαδικασίας. Προσπάθειας

ως καθηγητού της μυθολογίας και της ελληνικής αρχαιολογίας. Τελικά ο Πολίτης εξελέγη το 1890 έκτακτος καθηγητής και, το 1892, *τακτικός καθηγητής της μυθολογίας με ανάθεσιν και του μαθήματος της ελληνικής αρχαιολογίας*. Από το 1896 αναφέρεται ως: *καθηγητής της ελληνικής μυθολογίας με ανάθεσιν την αρχαιολογούμενην ιστορίαν, ήτοι του πολιτικού, θρησκευτικού και κοινωνικού βίου των Ελλήνων*. Βλ. *Αναγραφή των κατά το ακαδημαϊκόν έτος Αρχών του εν Αθήναις Εθνικού Πανεπιστημίου* για τα έτη 1889-90, 1890-91 και 1896-97 και εξής έως και 1920-1921. Ως υφηγητής της Συγκριτικής μυθολογίας δίδαξε (από το 1882) τα μαθήματα «Ελληνική μυθολογία» και «Μυθολογία εν τη αρχαία τέχνη». Ως έκτακτος αρχικά (1890) και τακτικός (1892) καθηγητής δίδαξε «Ελληνική μυθολογία» και «Ελληνική αρχαιολογία» και (από το 1893) Αριστοτέλη [Αθηναίων Πολιτεία] και Ησίοδο, καθώς και μαθήματα «Σκηνικά αρχαιότητες», «Λατρεία της Αθηνάς», «Αρχαιολογία του δημοσίου βίου» και «Αττικόν δίκαιον». Από το 1896 ο τίτλος του γίνεται: *καθηγητής της ελληνικής μυθολογίας με ανάθεσιν την αρχαιολογούμενην ιστορίαν, ήτοι του πολιτικού, θρησκευτικού και ιδιωτικού βίου των Ελλήνων* –ασφαλώς οι τίτλοι έχουν και τη σημασία τους και την ιστορία τους, όπως και οι λέξεις εξάλλου. Από το 1899 θα προσθέσει το μάθημα «Ιστορία της θρησκείας» και το 1907 το μάθημα «Λαογραφία», το οποίο θα διδάξει ως αυτοτελές μάθημα, ενώ και το φροντιστηριακό μάθημα «Αρχαιολογικά ασκήσεις» θα γίνει «Αρχαιολογικά και λαογραφικά ασκήσεις». Βλ. *ό.π.*, για τα έτη 1889-90 έως και 1920-21.

καταστατικής *εξ αρχής και εφ' όλης της ύλης*, δηλαδή από τα πρώτα σημάδια ζωής (1871-1882), οπότε εμφανίστηκε ως «μελέτη επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων», στα χρόνια που δηλώθηκε ως «Λαογραφία» (1883/1884), δηλαδή ως μια νέα επιστημονική περιοχή, γνωστή αλλού ως Folklore (ο όρος από το 1846 και σε χρήση από το 1852, καθιερώθηκε το 1878 και χρησιμοποιήθηκε έκτοτε ευρύτατα σε όλη την Ευρώπη), αλλού ως Volkskunde (ο όρος από το 1812 και σε χρήση από το 1835, καθιερώθηκε το 1858) κι αλλού ως *tradizioni popolari* και *science des traditions populaires*. Δηλώθηκε και άρχισε να αναπτύσσεται ορμητικά συγκροτώντας ένα ερευνητικό λαογραφικό πρόγραμμα, το οποίο και υλοποιήθηκε εν μέρει (1885-1906) ίσαμε την περίοδο που καθορίστηκε ως επιστημονικό πεδίο και διαμορφώθηκε ως επιστημονική θεωρία και πρακτική (1907-1909), που προσάρμοσε τις διεθνικές της ορμές σε εθνικές αναζητήσεις (1910-1921). Το ταξίδι από το πρώιμο συγγραφικό έργο του πολλά υποσχόμενου σπουδαστή στο εθνικό έργο του συνιδρυτή της Ι.Ε.Ε. και, από εκεί, στις διδακτικές πράξεις του κρατικού λειτουργού και στη διδασκαλία του πανεπιστημιακού καθηγητή, οδήγησε στη σύσταση της Ε.Λ.Ε., στην έκδοση της *Λαογραφίας*, στον επίσημο ορισμό της *επιστήμης της Λαογραφίας* και στην (αρχικά ανεπίσημη και στη συνέχεια επίσημη) ακαδημαϊκή της αναγνώριση.

Μια τέτοιου είδους επανεκτίμηση μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη στον βαθμό που η περίπτωση Πολίτη προτυπώνει τις μέγιστες προκλήσεις, που εξακολουθεί να αντιμετωπίζει η σύγχρονη Λαογραφία στις σχέσεις της με την Ιστορία και με την Ανθρωπολογική/εθνολογική θεωρία και πράξη, ιδίως σε ζητήματα λαογραφικής παρατήρησης και εθνογραφικής πρακτικής, αλλά και σε ζητήματα θεωρίας, ανάλυσης και ερμηνείας, που σχετίζονται με πιο πρόσφατα φαινόμενα και προβληματισμούς στη διαμάχη περί συνέχειας και ταυτότητας.

Από αυτήν την άποψη, ο έλεγχος της «πίστης του ονόματος στο έργο» αναφέρεται στη συνολική θεώρηση του έργου του Πολίτη, από την εναρκτήρια υπόσχεση στην εξέλιξη της σύνθετης πλοκής με τις εγκιβωτισμένες μικρότερες και μεγαλύτερες δράσεις και στις τελεστήριες πράξεις λίγο πριν πέσει η αυλαία. Αναφέρεται επίσης σε μια *παραδειγματική* περίπτωση, που συνοψίζει αποτελεσματικά το λαογραφικό διακύβευμα: την *έργω* διασταύρωση των ιστορικών συνεχειών της Λαογραφίας με την Ιστορία και την Ανθρωπολογία/Εθνολογία.

Απόλογος: ο δεδομένος κανόνας

Η κατά τον κυριακίδειο κανόνα περιοδολόγηση της λαογραφίας του Πολίτη: 1865(1867)-1883, 1884-1898, 1899-1908 και 1909-1920, προτείνει ως σταθμούς: το 1907, το 1909, το 1914, το 1918. Σύμφωνα με την ανάγνωση του Κυριακίδη ο Πολίτης είχε έναν καταφανή σκοπό ήδη στις αρχές του 1870: *Ήδη δηλαδή έκτοτε εφέρετο προς την επιστημονικωτέραν αντίληψιν της εξετάσεως του βίου του λαού⁸, προς την αυτοτελή συγκριτικήν λαογραφίαν, της οποίας τους σκοπούς και την μέθοδον πολύ βραδύτερον κατά το 1902 διετύπωσεν αριστοτεχνικώς ο Albr. Dieterich⁹. Ο Πολίτης είναι: Τέκνον της κινήσεως ταύτης [που χαρακτηρίζεται από την υπουργική εγκύκλιο του 1856, το Τσοκάνειο και μετά το Ροδοκανάκειο διαγώνισμα και, βέβαια, τα κηρύγματα του Ζαμπέλιου]¹⁰, οπού: τους Έλληνας λογίους εκίνει τότε εις την μελέτην της γλώσσης και του βίου του νέου ελληνικού λαού όχι τόσον το άμεσον επιστημονικόν ενδιαφέρον όσον ο πατριωτισμός. Και ως προς μεν τα δημώδη άσματα το κίνητρον ήτο το παράδειγμα του Fauriel και η υπό των ξένων αναγνώρισις της ποιητικής αυτών αξίας, ως προς δε τας λοιπάς του βίου εκδηλώσεις η επιθυμία ανευρέσεως εν τη νέα Ελλάδι ιχνών του αρχαίου κόσμου, αποδεικνυόντων την αδιάσπαστον από της αρχαιότητος μέχρι σήμερον συνέχειαν του Ελληνισμού εναντίον των γνωστών θεωριών του Fallmerayer¹¹.*

Για τον Κυριακίδη η στροφή του Πολίτη στη Λαογραφία ταυτίζεται με τη μεταστροφή του από την Αρχαιολογία στη Λαογραφία, που εντοπίζεται στο τέλος του αιώνα, τότε που ασχολείται με το μεγαλύτερο ως τότε έργο του, την πολύτομη έκδοση των παροιμιών και των παραδόσεων. Από εκείνη τη στιγμή: *Πάυει πλέον η αναζήτησις των λειψάνων του αρχαίου ελληνικού κόσμου εν τω σημερινώ του ελληνικού λαού βίω προς απόδειξιν της αδιασπάστου αυτού από της αρχαιότητος μέχρι της σήμερον συνεχείας και ενότητος, η δ' επιστήμη του Πολίτου παρουσιάζεται εξειλιγμένη εις επιστήμην συγκριτικήν, παγκόσμιον, ήτις, ως ο ίδιος το διετύπωσεν αργότερον [1909¹²], σκοπόν και τέλος έχει να ερμηνεύση τας εκδηλώσεις εκείνας του βίου των*

8. Να σημειωθεί εδώ ότι ήδη από το 1844 ο Daniel Sanders είχε χρησιμοποιήσει τον όρο «λαϊκή ζωή» ή «βίος του λαού»: *Das Volksleben der Neugriechen*.

9. «Ν. Γ. Πολίτης», ό.π., σ. ιδ'. Με υπογράμμιση στο πρωτότυπο: *την αυτοτελή συγκριτικήν λαογραφίαν*.

10. Ό.π., σ. ια'.

11. Ό.π., σ. ι'-ια'.

12. Βλ. Λαογραφία Α', ό.π., σ. 7.

πεπολιτισμένων λαών, όσαι δεν προήλθον εξ επιδράσεως γνωστών ιστορικών προσώπων, αλλ' είναι συνέχεια και διαδοχή προηγηθεισών κοινωνικών καταστάσεων ή μεταβολή ή παραφθορά άλογος ελλόγων εκπλώσεων του βίου εν τω παρελθόντι¹³. Και επιμένει: Καθ' όν χρόνον ησχολείτο με την Εκπαιδευσιν [1885-87], δεν ελησμόνει και την λαογραφίαν [...] Αλλά το πανεπιστημιακόν έργον και η περί την αρχαιολογίαν ασχολία ουδόλως εμείωσε τον προς τας λαογραφικάς μελέτας ζήλον αυτού, πολύ δε περισσότεραι και σπουδαιότεραι είναι αι κατά τα έτη ταύτα δημοσιευθείσαι λαογραφικαί αυτού εργασίαι [...] Βαθυμηδόν όμως αρχίζει επί μάλλον και μάλλον να απορροφά πάσαν αυτού την ενέργειαν η λαογραφία. Από του 1907 προσθέτει εις την πανεπιστημιακήν αυτού διδασκαλίαν και λαογραφικά μαθήματα, δι' ων παρέχων εις τους φοιτητάς έννοιαν της επιστήμης ταύτης και της μεθόδου αυτής παροτρύνει εις την περισυλλογήν και μελέτην λαογραφικού υλικού. [...] Αλλά το κορύφωμα των διά την λαογραφίαν προσπαθειών του Πολίτου αποτελεί η υπ' αυτού ίδρυσις της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας και το 1908, διά της εκδόσεως του δελτίου της οποίας, της Λαογραφίας, οργανούται πλέον η εν Ελλάδι λαογραφική κίνησις και λαμβάνει τον πρόποντα επιστημονικόν χαρακτήρα [...], η Λαογραφία είναι έργον πραγματικώς ιδίόν του, εις εκάστην σελίδα του οποίου ανευρίσκει κανείς τον τύπον του, την σφραγίδα του πνεύματός του¹⁴.

Απολογισμοί: μια λαογραφία ζητούμενη

Πορεία, λοιπόν, προδιαγεγραμμένη. Απαρέγκλιτη. Σημαδεμένη από τη μεταστροφή από την Αρχαιολογία στη Λαογραφία. Ή μήπως όχι; Μια σειρά από παραδείγματα, αντλημένα από το έργο του, δείχνουν ότι ο Πολίτης είχε καταστρώσει από το 1871 ένα σχέδιο-πρόγραμμα, βάσει του οποίου προχώρησε στο εξής και το οποίο φρόντιζε κάθε τόσο να δημοσιοποιεί. Δείχνουν, ακόμη, ότι αυτό το πρόγραμμα ήταν ένα και ήταν λαογραφικό εξαρχής και ίσαμε το τέλος.

Βασισμένη σ' αυτήν την υπόθεση εργασίας θα προχωρήσω και λίγο παραπέρα, για να επιχειρήσω να ελέγξω τι σήμαινε να χρησιμοποιεί κάποιος στη δεκαετία του 1870 τον τρέχοντα τότε όρο «ήθη και έθιμα», διευρύνοντας όμως τους ορίζοντες, και να ψαύσω κάπως το τι σήμαινε η κίνηση που έκανε το 1884, όταν πρότεινε (για να κυριολεκτούμε: όταν έριξε στο τραπέζι) τον

13. «Ν. Γ. Πολίτης», σ. κβ.

14. Όπ., σ. ιζ', κα' και κγ'.

όρο «Λαογραφία», δίχως να εξηγεί τι, πώς και γιατί, ανοίγοντας προσωρινά το ριπίδιο, για να το κλείσει πάλι βιαστικά, ίσως απογοητευμένος που, στα αμέσως επόμενα χρόνια, είδε να χρησιμοποιείται η πρότασή του όχι όπως την είχε φανταστεί, αλλά σε μια φτωχευμένη και συρρικνωμένη εκδοχή. Η κίνησή του φάνηκε να μένει επί μία 25ετία χωρίς συνομιλητές και χωρίς ουσιαστικό επιστημολογικό αντίκρισμα. Όμως αποδείχθηκε ωφέλιμη για τον ίδιο, αφού εξακολούθησε να δουλεύει ακολουθώντας το «λαογραφικό του πλάνο», αυτό που προφανώς είχε ως τότε καθοδηγήσει την ερευνητική και συγγραφική του δραστηριότητα και του είχε επιτρέψει να πάρει την απόφαση και να κάνει την κίνηση. Δεν ήταν απλώς μια *ευρύτερα επιστημονική αντίληψις, χωρίς να είναι καλά καλά αντιληπτή από τον ίδιον*¹⁵. Ήταν ένα καταστρωμένο συνολικό πρόγραμμα, το οποίο συνεχώς επεξεργαζόταν, πάνω στο οποίο συνεχώς δούλευε και το οποίο δεν εγκατέλειψε ποτέ.

Αυτό το σχέδιο προγράμματος έγινε στην πράξη πρόγραμμα έρευνας για την ελληνική Λαογραφία και εξ αντικειμένου εκδοτικό πρόγραμμα. Σχέδιο βάσει του οποίου εργάσθηκε συνεχώς και απαρεγκλίτως, πρόγραμμα το οποίο σκόπευε να ολοκληρώσει, πριν κοπεί απότομα το νήμα της δημιουργικής του ζωής. Αυτό τουλάχιστον δείχνει ο κατάλογος των δημοσιευμάτων και άλλων κειμένων του: *ως κατηρτίσθη υπό του ιδίου εν ειδικώ τετραδίω*¹⁶, σε συνδυασμό με την απόφασή του, γύρω στο 1918, να συγκεντρώσει, να συντάξει, να επεξεργαστεί με σχόλια και βιβλιογραφικές προσθήκες και να αναδημοσιεύσει σ' ένα πολύτομο έργο με τίτλο *Λαογραφικά Σύμμεικτα*¹⁷

15. Όπ., σ. ιγ'.

16. Ο Στ. Κυριακίδης σημειώνει: «Βιβλιογραφία έργων του Ν. Γ. Πολίτου κατά χρονολογικήν σειράν» και υποσημειώνει: *Ο κατάλογος ούτος δημοσιεύεται κατά το πλείστον ως κατηρτίσθη εν ειδικώ τετραδίω υπό του ιδίου*. Βλ. όπ., σ. κζ'.

17. Πρόλαβε να δημοσιεύσει τον πρώτο τόμο το 1920 και να ετοιμάσει τον δεύτερο, που κυκλοφόρησε αμέσως μετά τον θάνατό του το 1921 (ο Γιάννης Αποστολάκης συμπλήρωσε τον πίνακα ονομάτων και πραγμάτων: *ον δεν είχε προφθάσει να αποπερατώσει ο συγγραφεύς*, και ο Δ. Αποστολίδης διόρθωσε τα τελευταία τυπογραφικά δοκίμια), ενώ είχε αρχίσει να επεξεργάζεται τα κείμενα του τρίτου τόμου, που κυκλοφόρησε 10 χρόνια αργότερα, το 1931. Ο Κυριακίδης σχολιάζει: *Τινάς τούτων είχαν ήδη προλάβει να επεξεργασθή και διασκεύαση ο ίδιος, αι περισσότεραι όμως και σπουδαιότεραι, αι οποίαι ως παλαιότεραι είχαν ανάγκην περισσότερας επεξεργασίας διά το πλήθος της συγκεντρωθείσης από της δημοσίευσως αυτών ύλης, είχαν μείνει τελείως ανεπεξέργαστοι. Η δημοσίευσις αυτών ως είχαν θα ήτο βεβαίως χρήσιμος, αλλά λόγω της παλαιότητος θα παρουσίαζεν αρκετά κενά, τα οποία βεβαίως θα συνεπλήρωνεν ο Πολίτης, αν έζη. Διά τον λόγον τούτον ο υιός αυτού Γ. Ν. Πολίτης, όστις και επεμελήθη της εκδόσεως, ορθώς ποιών ανέλαβε την συμπλήρωσιν αυτών εκ των καταλοίπων του πατρός του [τα τετράδια, πάντα τα πολύτιμα τετράδια]. Εκ των*

παλαιότερες, αλλά και πολύ μεταγενέστερες, δημοσιεύσεις του κατά συστάδες ομοθεματικών μελετών. Στόχος του ήταν, νομίζω, να επανασυνολοποιήσει το κατακερματισμένο λαογραφικό αντικείμενο σε μία «Μελέτη περί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων».

Μένει να δούμε πώς αποτιμά ο ίδιος όλη αυτή την περιπέτεια και τη ζήτηση. Γιατί ο δικός του απολογισμός είναι που έχει τη βαρύνουσα σημασία. Το 1909 στην πρώτη κιόλας παράγραφο του πρώτου δημοσιεύματος του πρώτου τόμου του πρώτου (επιστημονικού) λαογραφικού βήματος της πρώτης (επιστημονικής) λαογραφικής εταιρείας, γράφει: *Η λέξις λαογραφία, την οποίαν προ εικοσιπενταετίας μεταχειριζόμεθα προς δήλωσιν των σπουδών περί των δημωδών παραδόσεων, δοξασίων, εθίμων, περί της δημώδους αγράφου φιλολογίας και περί παντός καθόλου του συντελούντος εις ακριβεστέραν γνώσιν του λαού [...], ευρίσκεται εν χρήσει εις την αρχαίαν ελληνικήν [...] εις όλως διάφορον σημασίαν. Και στην υποσημείωση αριθμός 1: Το πρώτον έγινε χρήσις της λέξεως λαογραφία και των παραγώγων εν τη εννοία ταύτη υπ' εμού εν Δελτίω της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας, τ. Α' (1884)¹⁸.*

Προ εικοσιπενταετίας, λοιπόν. Όμως παραλείπει την περίοδο 1871-1883. Μήπως την θεωρεί πρώτη ως προς το γράμμα της Λαογραφίας; άσχετη ως προς τον τύπο του ονόματός της; η απλώς προ-λαογραφική, και συνεπώς μη σχετική με τη Λαογραφία, η οποία ετοιμαζόταν για την επίσημη ακαδημαϊκή της εμφάνιση; Παραλείπει επίσης να εξηγήσει την αμφίσημη στάση του, τους δισταγμούς (ίσως), αλλά και τα αποφασιστικά βήματα, που σημαδεύουν το μεσοδιάστημα 1884-1906. Υποβαθμίζει ακόμη και την ακαδημαϊκή προώθηση, το «λαογραφικό ζέσταμα» της διετίας 1906-1907. Προ εικοσιπενταετίας λέει, γιατί τώρα, το 1908-1909, αρχίζει η Ιστορία της ελληνικής Λαογραφίας –ιδού η Επιστημονική της Εταιρεία, ιδού και το Δελτίον της κατ' έτος εκδιδόμενον, ιδού ο πρόεδρος και ιδρυτής της, ιδού οι λειτουργοί, ιδού και οι αποδέκτες της.

πολυαριθμών ειδήσεων, όσαι μεν ήτο δυνατόν να προστεθούν κατά τινα τρόπον εις το κείμενον ή τας υποσημειώσεις, προσετέθησαν εν διπλαίς αγκύλαις, όσαι δε δεν ήσαν συγχωνεύσιμοι, διεκρίθησαν επιμελέστατα εις κατηγορίας, αι οποίαι διευκολύνουν πολύ την εύρεσιν. Άξiai ιδιαιτέρας προσοχής [και, όπως το έχει υποσημειώσει: αι σπουδαιότεραι] αι περί της γεννήσεως, του γάμου και της τελευτής πραγματείαι. Ούτω [...] η δημοσίευσις [...] έδωκεν εις το επιστημονικόν κοινόν [...] όλον τον άγνωστον θησαυρόν των σημειωμάτων του δασκάλου. Βλ. Λαογραφία Γ' (1929-32), σ. 294-95.

18. «Λαογραφία», *Λαογραφία. Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας κατ' έτος εκδιδόμενον, τόμος Α'*, εν Αθήναις 1909, σ. 7.

Όμως, είπαμε, η πραγματική λαογραφία του Πολίτη είναι ζητούμενη. Απαρχής μέχρι τέλους: από την αρχική χειρονομία στα δοκιμαστικά βήματα και, μετά, στο αποφασιστικό πάτημα που ξεδίπλωσε τους κύκλους του χορού. Το ταξίδι κράτησε μισό αιώνα. Ας δούμε μία προς μία τις κινήσεις.

Κίνηση πρώτη

Η δεκαετία προετοιμασίας, που είχε ανοίξει καταστατικά με τη *Νεοελληνική μυθολογία*, σύγγραμμα βραβευθέν εν τω Ροδοκανακείω φιλολογικώ διαγωνίσματι (1869)¹⁹, θα χαρακτηριζόταν από βραβεία, άμεση αναγνώριση και επιβράβευση. Ο σημαντικότερος σύλλογος της εποχής, ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος, λόγου χάριν, δεν φείδεται χαρακτηρισμών: *Τα πορίσματα του Ν.Γ.Πολίτου πιστά κατά την γλώσσαν του ελληνικού λαού, άριστα τεταγμένα, μετ' ορθοτάτων περί αυτών κρίσεων, σημειώσεων και παρατηρήσεων, πολλήν πείραν και μελέτην του πονήσαντος προδίδοντα. Και παρακάτω: Ο φιλόπονος συλλογέυς ως Έλλην επί φιλοτιμία αφιλοκερδώς και: ο νεαρός της φιλολογίας θαλασσοπόρος· κι ακόμη: ο πολὺς περί τα τοιαύτα Πολίτης και: ο νεαρός συγγραφεὺς γνωστός ἡμῖν και ἐξ ἄλλων της νεωτέρας φιλολογίας σπουδαίων έργων αυτού, ἔμπειρος και γενναίος επιχειρηματίας διανοίγων μέγαν ἰσθμόν, ὅπως ἐνώσει τας ἀφισταμένας εἰσέτι αρχαίαν και νεωτέραν ἡμῶν φιλολογίαν*²⁰.

Ο «νεαρός συγγραφεὺς» σπουδάζει σε Αθήνα και Γερμανία, επιστρέφει ως διδάκτωρ του εν Ερλάγγη Πανεπιστημίου (1880), καταθέτει διατριβή επί υφηγесία με τίτλο *Ο ήλιος κατά τους δημώδεις μύθους* στη Φιλοσοφική Σχολή (1882) στις 6 Απριλίου 1882 και εκλέγεται υφηγητής του Εθνικού Πανεπιστημίου, όπου αρχίζει να διδάσκει συγκριτική μυθολογία²¹. Είναι μόλις 30

19. Εν Αθήναις (παρά τοις βιβλιοπώλαις Ν. Β. Νάκν και Karl Wielberg) 1871: Τόμος Πρώτος και 1874: Τόμος Πρώτος [Μέρος Β'].

20. Βλ. *ΕΦΣΚ Ζ'* (1872-73), σ. 231-32, και *ΙΒ'* (1876-77), σ. 106-107. Ο Πολίτης, αντίστοιχα 20 και 24 ετών, έχει βραβευθεί για όλα σχεδόν τα κείμενα που υπέβαλε στον Σύλλογο (για τα δημοτικά άσματα, τα δημώδη αινίγματα και λογοπαίγνια, τις προλήψεις και κατάρες, τον γάμο κ.ά.), τα περισσότερα από τα οποία δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό.

21. Στην κρίση για την υφηγесία του, 6 Απριλίου 1882, στο Εθνικό Πανεπιστήμιο ο Πολίτης αναφέρεται ως: *διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Υρλάγγης* (Βλ. «Πρακτικά Συνεδριάσεων Φιλοσοφικής Σχολής 1881-85», τόμος 6, φφ. 42-52, στην Ψηφιακή βιβλιοθήκη του ΕΚΠΑ: <http://pergamos.lib.uoa.gr>). Όσο για την υφηγесία, παρόλο που γενικά στη βιβλιογραφία για τον Πολίτη δεν διευκρινίζεται ποια ήταν (ίσως επειδή ο Κυριακίδης δεν φρόντισε να το αναφέρει στη γνωστή εργογραφία, βλ. «Ν. Γ. Πολίτης», ό.π., σ. λβ'), δεν χρειάζεται παρά να δούμε το «ίδιον τεύχος» που αναφέρει ο Πολίτης,

χρονών. Στο ενδιάμεσο ερευνά και καταγράφει σε τετράδια, εις τα οποία απεθσαύριζε παντοίον υλικόν από παιδίον 13 ετών και συνεχίζει να θησαυρίζει υλικό από τις βιβλιοθήκες των Πανεπιστημίων του Μονάχου και της Ερλάγγης σημειώνων και κατατάσσων υπό διαφόρους τίτλους ποικιλώτατον επιστημονικόν και δη λαογραφικόν υλικόν εις σειράν τετραδίων, εκ των οποίων κατόπιν ως εκ πηγής ακενώτου ήντλει τας διαφόρους αυτού πραγματείας²².

Όμως το ορόσημο είναι το 1871. Τότε που, όπως ωραία το διατυπώνει ο Κ. Θ. Δημαράς: *Οι ομόλογες προς την ελληνικήν ιστοριογραφίαν ζητήσεις της λαογραφίας είχαν κατασταθεί σε επιστήμη· υπό τους όρους αυτούς η δημοσίευση της Νεοελληνικής Μυθολογίας του Ν. Γ. Πολίτη, το 1871, ισοδυναμεί με την ληξιαρχική πράξη μιας γέννησης*²³.

♦ —————
όταν στην αναδημοσίευση του κειμένου: «Ο ήλιος...» στα *Λαογραφικά Σύμμεικτα Β'*, όπ., υποσημειώνει (σ. 110): *Εδημοσιεύθη εν ιδίω τεύχει εκ σ. 54 εν Αθήναις 1882*, για να διαπιστώσουμε ότι στο εξώφυλλο του γράφει φαρδιά πλατιά και με κεφαλαία: ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΕΠΙΥΦΗΤΕΣΙΑ και *Εκ του τυπογραφείου της Ενώσεως*. Όμως περισσότερο ενδιαφέρον έχει η (εξαιρετικά περιορισμένη) διεθνής βιβλιογραφία της διατριβής: απόν, π.χ., το πασίγνωστο εγχειρίδιο των θρησκευολόγων και μυθολόγων της εποχής: *Comparative Mythology* (1856) του Max Müller, όμως παρούσα η βασική του μελέτη για τον «ήλιο», η πιο θεμελιώδης ως τότε πραγματεία συγκριτισμού: *Vorlesungen über den Ursprung und die Entwicklung der Religion. Die Sonne in untergeordneter Stellung* (1880), στη γερμανική, φυσικά, μετάφραση του αγγλικού πρωτοτύπου, που είχε κυκλοφορήσει το 1878: *Lectures on the Origin and Growth of Religion as Illustrated by the Religions of India*. Αυτή η διατριβή, που προέκυψε από τη διασταύρωση της Λαογραφίας με την Αρχαιολογία στο ιδιαίτερο πεδίο της μυθολογίας ή καλύτερα των μυθολογικών σπουδών, αποτέλεσε το 1882 το διαβατήριο του Πολίτη για την πανεπιστημιακή του σταδιοδρομία ως υφηγητή της Συγκριτικής μυθολογίας και, από το 1890, ως καθηγητή της Ελληνικής Αρχαιολογίας, το 1919-20 εντάχθηκε αυτούσια σχεδόν (με κυριολεκτικά ελάχιστες βιβλιογραφικές προσθήκες και ενδοκειμενικές διορθώσεις και ενθέματα) στα *Λαογραφικά Σύμμεικτα* και τίποτε, καμία ιδιαίτερη ένδειξη, δεν την ξεχώρισε από τις άλλες λαογραφικές μελέτες. Η λαογραφική εγρήγορση του Πολίτη είναι ενδιαφέρουσα, αφού με τη διατριβή του προσκόμισε στην Ελλάδα τη σύγκλιση της Λαογραφίας - Εθνολογίας (και Εθνογραφίας) με τις (φιλολογικές και αρχαιολογικές) έρευνες στην αρχαία ελληνική Μυθολογία αλλά και τη Θρησκευολογία σε ένα πεδίο: αυτό της συγκριτικής Μυθολογίας. Στους δύο εισιτηρίους πανεπιστημιακούς του λόγους: *Εις το μάθημα της ελληνικής μυθολογίας* (1882) και *Εις το μάθημα της ελληνικής αρχαιολογίας* (1890), ο Πολίτης επιβεβαίωσε με ανανεωμένη επιχειρηματολογία τις επιστημολογικές επιλογές του 1882.

22. Μιλάει, εν θερμώ ακόμη, ο Κυριακίδης στη συνέλευση των εταίρων της Λαογραφικής Εταιρείας στις 9 Φεβρουαρίου 1921, σχεδόν ένα μήνα μετά τον θάνατο του Πολίτη, βλ. «Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία», *Λαογραφία Η'* (1921), σ. 245.

23. *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1982, σ. 441. Βλ. και Nora Skouteri, "Folklore, a new field of study", *Greece. Books and Writers*, ΥΠΠΟ-ΕΚΕΒΙ, Αθήνα 2001, σ. 108-110.

Η Νεοελληνική μυθολογία δεν ήταν, βέβαια, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*. Επιπλέον παρέμεινε ημιτελής και ατελής. Όμως υπήρξε η αφετηρία μιας πορείας, που κινήθηκε με συνέπεια στην κατεύθυνση μιας λαογραφίας *εν τω γίνεσθαι* δοκιμάζοντας τα όρια της. Το δήλωνε άμεσα ο υπότιτλος: *Μελέτη επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων*, που υποσχόταν μια συνολικότερη προσέγγιση, την οποία ο Πολίτης έθεσε αμέσως σε εφαρμογή. Στο εξής οι μελέτες του, ιδίως εκείνες που αναφέρονταν στους σταθμούς της κοινωνικής ζωής: «Τα κατά την γέννησιν», «Ο γάμος παρά τοις νεωτέροις Έλλησιν» και «Ήθη και έθιμα του ελληνικού λαού. Τα κατά την τελευταίαν», θα εντάσσονταν σ' αυτό το ερευνητικό πλαίσιο. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όταν δημοσιεύθηκαν, η πρώτη στα *Νεοελληνικά Ανάλεκτα*²⁴ και οι άλλες δύο στον *Παρθενώνα*²⁵ με κοινό επίτιτλο: *Ήθη και έθιμα του ελληνικού λαού*, αφού ανήκαν στο ίδιο κεφάλαιο, στο σημείωμα της σύνταξης της δεύτερης διευκρινιζόταν: *Δημοσιεύομεν σήμερον τα ανωτέρω, απόσπασμα όντα εκ του γάμου, κεφαλαίου του περί ηθών και εθίμων των νεωτέρων Ελλήνων συγγράμματος του κ. Ν. Πολίτου, παραλιπόντες τας σημειώσεις*²⁶. Κι ωστόσο, όταν τα τρία κείμενα αποθησαυρίστηκαν στα *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, μισό αιώνα αργότερα, τα «ήθη και έθιμα» παραλειφθήκαν. Ίσως δεν σήμαιναν πια όσα σήμαιναν στις αρχές του 1870.

Πάντως δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Πολίτης ετοίμαζε ήδη τότε, στις αρχές της δεκαετίας του 1870, τη συνέχεια της *Νεοελληνικής μυθολογίας* στο πλαίσιο της «Μελέτης επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων», στην οποία θα υπήρχε όχι μόνο ένα κεφάλαιο για «ήθη και έθιμα» σχετικά με τους σταθμούς της ζωής, τη γέννηση, τον γάμο και τον θάνατο (τα «διαβατήρια έθιμα», όπως θα ονομάζονταν αργότερα), αλλά και άλλα κεφάλαια σχετικά με άλλες συνήθειες και αντιλήψεις των νεωτέρων Ελλήνων²⁷. Διαβάζουμε και πάλι: *Παρθενών 1872, τόμος 1, τεύχος 12, υπογράφει ο Ι. Κ.: Προ πολλού εξεδόθη το πρώτον μέρος του Α' τόμου της βραβευθείσης πέρυσι φιλολογικής πραγματείας του κυρίου Ν. Γ. Πολίτου, επιγραφομένης «Μελέτη επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων».*

24. Ο Πολίτης, μέλος από το 1870 του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσού», εξέδωσε μαζί με τον Σπυρίδωνα Λάμπρο τα *«Νεοελληνικά Ανάλεκτα» Παρνασσού*, τ. 1-2. Βλ. το εν λόγω άρθρο του στον τ. 1 (1872), σ. 374-384.

25. Βλ. αντίστοιχα *Παρθενών*, έτ. Α' (1871), σ. 335-340 και έτ. Β', τεύχ. 21 (1872), σ. 1137-1144 και τεύχ. 22 (1873), σ. 1193-1200.

26. Βλ. *Παρθενών Α'*, όπ., σ. 335, σημείωση σύνταξης (με αστερίσκο).

27. Όπως, π.χ., τα έξι μικρότερα κείμενα, που δημοσιεύθηκαν στην *Εστία*: Η πρώτη Μαρτίου, Τα αυγά του Πάσχα, Ωμοπλατοσκοπία, Άγιος Γεώργιος, Η εορτή του αγίου Ιωάννου και Ο άγιος Ηλίας.

Το όλον του συγγράμματος θέλουσιν αποτελέσθαι τέσσαρες ογκώδεις τόμοι· ώστε το εν όγδοον αυτού μόνον έχομεν ήδη ανά χείρας.

Δεν χρειάζεται να ψάξουμε περισσότερο. Ανταποκρινόμενος στην προκήρυξη με ημερομηνία 2 Μαΐου 1867 του Ροδοκανάκειου διαγωνίσματος, που είχε δημοσιευθεί στο περιοδικό *Πανδώρα* την 1 Ιουνίου του ίδιου έτους (τ. ΙΗ', φ. 413), ο Πολίτης είχε υποβάλει το σύγγραμμά του. Το πλήρες περιεχόμενό του περιγράφεται λεπτομερώς στην εισήγηση, που είχαν καταθέσει την άνοιξη του 1871 οι αγωνοδίκες Κ. Ασώπιος, Φ. Ιωάννου και Ευθ. Καστόρχης. *Κρίσις της εν τω Φιλολογικώ Ροδοκανακείω διαγωνίσματι πραγματείας: Μία και μόνον πραγματεία ήλθεν εις χείρας ημών επιγραφήν φέρουσα «Μελέτη επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων» λίαν διεξοδική, διηρημένη εις τέσσαρα μέρη, ων το α' περιέχει την νεοελληνικήν μυθολογίαν, το β' προλήψεις και δοξασίας, το γ' ήθη και έθιμα και το δ' προϊόντα της δημόδους φιλολογίας. Αλλ' ει και έκαστον των μερών τούτων πληροί περί τα είκοσι λεπτίως γεγραμμένα φύλλα κοινού χάρτου, πάντα δε τυπωθέντα ήθελον συμπληρώσι τέσσαρας ουχί μικρούς τόμους, ουδέν όμως των μερών τούτων εστάλη τέλειον υπό του συγγραφέως. Η εισήγηση παρατίθεται αυτολεξεί στον Πρόλογο της Νεοελληνικής Μυθολογίας. Και ο Πολίτης υποσημαίνει: Ου μόνον υπεβάλομεν προς κρίσιν πάντα τα εν τω συγγράμματι του διαγωνίσματος ήπυόμενα, εκτός δύο μόνον κεφαλαίων, του περί ονείρων και του περί παιγνιδίων, άλλα δύο ολόκληρα μέρη επί πλέον προσεθέσαμεν: το περί νεοελληνικής μυθολογίας και το περί των προϊόντων της δημόδους φιλολογίας²⁸.*

Το όλον, λοιπόν, ήταν ήδη γεγραμμένον. Αναμενόταν η δημοσίευσή του σε συνέχειες. Ο Πολίτης δεν χάνει ευκαιρία να τις προαναγγέλλει. Πχ., το 1872, αναφερόμενος στα ναναρίσματα στη μελέτη «Τα κατά την γέννησιν» δηλώνει: *Περί αυτών γενήσεται λόγος εν τω τετάρτω τόμω του περί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων συγγράμματός μου, εν τοις περί δημοτικών ασμάτων²⁹.* Όμως πολύ πιο συγκεκριμένος είναι στις διαδοχικές του προσεγγίσεις στο θέμα «γάμος». Τρία τεκμήρια αρκούν, πιστεύω, για να δειχθεί το υποκείμενο σχέδιο. Πρώτα μια σημείωση του Γ. Ν. Πολίτη στην αναδημοσίευση των περί του γάμου το 1931: *Ενταύθα περατούται το εν Παρθενώνι δημοσιευθέν απόσπασμα της περί του «Γάμου παρά τοις νεωτέροις Έλλησιν» μελέτης. Η συνέχεια είναι ανέκδοτος³⁰.* Έτσι, ορθά κοφτά. Να σχετίζεται άραγε η

♦ —————

28. Βλ. *Νεοελληνική μυθολογία, όπ.*, σ. δ'-λδ'. Τα παραθέματα στις σ. ιγ' και μ' αντίστοιχα.

29. Βλ. παραπ., σημ. 24.

30. *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τ. Γ' (1931), σ. 250.

ανέκδοτος συνέχεια του 1931 με τα: *Περί μίας σπουδαίας διατριβής φερούσης τον τίτλον «Τινά εκ των κατά τους γάμους εθιζομένων παρά τοις καθ' ημάς Έλλησι» συνισταμένης εκ 43 σελίδων εις 4ον, που αναφέρει το 1876 η «Έκθεσις»³¹ της Φιλολογικής Επιτροπής του Ζωγραφείου Διαγωνίσματος; Μάλλον, γιατί η Επιτροπή συνεχίζει: Ο κ. Πολίτης μελετήσας τα μέχρι τούδε περί γάμου δημοσιευθέντα επεχείρησεν απανθίσας εξ αυτών να γράψη μονογραφίαν περί γάμου παρά τοις νεωτέροις Έλλησι. Της όλης δε πραγματείας προέταξε λίαν ευπρόσδεκτον βιβλιογραφίαν [...]. Η δε διατριβή αυτή διαιρείται εις κεφάλαια, εξ ων το πεμφθέν μέρος τρία περιλαμβάνει, τον Αρραβώνα, τα Προτέλεια και την Ιεροτελεστείαν [...]. Αι παραπομπαι καθιστώσι την διατριβήν πολύτιμον ουχί μόνον καθ' εαυτήν, αλλά και ως βοήθημα ευσπρόσδεκτον [...]. Φρονούμεν όμως ότι αι μερικαί παραπομπαι εις αρχαίους συγγραφείς και νεωτέρους περί των αναλόγων εθίμων των αρχαίων είναι ανεπαρκείς και ότι η διατριβή εις νεοελληνικήν γλώσσαν γεγραμμένη ήθελε καταστή ωφελιμωτέρα, αν αντί απλών παραπομπών ενίοτε εις ξένα συγγράμματα, προσετίθετο και σύντομος τις περιγραφή των αναλόγων εθίμων παρά τοις αρχαίοις εις το τέλος εκάστου κεφαλαίου. Η Επιτροπή λυπείται ότι ο συγγραφεύς απέστειλε μέρος μόνον της πραγματείας χωρίς να προσθέσῃ ούτε λέξιν περί του όλου σχεδίου και της εκτάσεως ήν θέλει λάβει, ώστε αναγκάζεται να τραπή εις εικασίαν περί του σχήματος του σώματος, ούτινος η κεφαλή φαιδρά και ανδρική έδοξεν αυτή. Ο Πολίτης είχε ασχοληθεί με αυτόν καθ'αυτόν τον νεοελληνικό γάμο: τα εθιζόμενα³² παρά τοις καθ' ημάς Έλλησι –καλύτερα και σαφέστερα δεν μπορούσε να το πει, ήδη από τότε, τόσο νωρίς. Όμως η Επιτροπή άλλα ήθελε και οι καιροί άλλα απαιτούσαν. Πήρε, λοιπόν, το νενομισμένον δεκάλιρον γέρας του Ζωγραφείου αγώνος, η διατριβή δεν δημοσιεύθηκε στο περιοδικό του συλλόγου, ενώ επερατώθη αιφνιδίως και η δημοσίευση στον Παρθενώνα, οπότε το όλον σχήμα του σώματος έμεινε στα χαρτιά, ανέκδοτον θησαύρισμα και αυτό. Ή, σχεδόν. Γιατί τριανταπέντε χρόνια αργότερα, το 1906, ο Πολίτης θα επέστρεφε στα κατά τον γάμον εθιζόμενα από το πιο επίσημο ακαδημαϊκό βήμα, την Επετηρίδα του Εθνικού*

31. ΕΦΣΚ ΙΑ' (1876-77), σ. 229. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η *ανέκδοτος συνέχεια*, που αναφέρεται το 1931, σχετίζεται με αυτήν τη μελέτη, που είχε υποβληθεί τότε (1874; 1875;) στο Ζωγράφειο Διαγώνισμα. Η μελέτη δεν καταγράφεται στη βιβλιογραφία του Πολίτη από τον Κυριακίδη.

32. Το 1909 τα «εθιζόμενα» θα μετονομαστούν «κατά παράδοσιν πράξεις και ενέργειαι» και θα διαιρεθούν σε είκοσι θέματα, τρία από οποία αναφέρονται στους σταθμούς της ζωής: Το παιδίον, Γαμήλια έθιμα και Έθιμα κατά την τελευταίην. Βλ. *Λαογραφία Α'*, ό.π., σ. 11-14.

Πανεπιστημίου, για να δημοσιεύσει τη μελέτη «Γαμήλια σύμβολα». Να είχε κατά νου την ολοκλήρωση του σχεδίου; Μπορούμε να το υποθέσουμε με βεβαιότητα. Γιατί σημειώνει: *Περί των κατά τον γάμον εθίμων προτίθεται να πραγματευθώ εκτενώς εν τω τόμω της συλλογής μου των δημοτικών ασμάτων, όστις θα περιέχει γαμήλια άσματα. Η συλλογή δ' αυτή θα εκδοθή, αν δώση ο Θεός, εν τη σειρά των Μελετών μου περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού, μετά την αποπεράτωσιν της εκδόσεως της συλλογής των παροιμιών. Το ανά χείρας είναι προσωρινή έκθεσις των πορισμάτων της μελέτης τινών των εις τα έθιμα του γάμου αναφερομένων ζητημάτων, ανακοινωθείσα εις το φιλολογικόν και αρχαιολογικόν τμήμα του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός*³³. Σημειώνει και εύχεται: *αν δώση ο Θεός*.

Υπάρχει και συνέχεια. Παράλληλη. Το 1880 ο Πολίτης δημοσιεύει τη μελέτη «Νεοελληνική μυθολογία: δημώδεις μετεωρολογικοί μύθοι»³⁴. Πέρα από τον τίτλο και το θέμα, δηλώνει ρητά την πρόθεσή του για τη συνέχιση της *Νεοελληνικής μυθολογίας: Η ανάβασις εις τον ουρανόν διά καλάρων ή στελέχους κολοκύνθης αναφέρεται εν πολλοίς ελληνικοίς παραμυθίαις. Περί τούτων όμως εκτενέστερον αλλαχού: επί του παρόντος παραπέμπομεν ενταύθα εις τους διά μακρών εξετάσαντες ομοίους μύθους διαφόρων λαών*, και αναφέρει τους: Tylor (*Urgeschichte des Menschheit*) και Mannhardt (*en Zts f. Ethnologie*), κ.ά.³⁵ Αλλά και πάλι, στην αναδημοσίευση του κειμένου στα *Λαογραφικά Σύμμεικτα*³⁶, ο τίτλος συρρικνώνεται: «Μετεωρολογικοί μύθοι», ενώ η σημ. 3 της σ. 5 συμπληρώνεται: *Η ανάβασις εις τον ουρανόν [...] Περί τούτων διελάβομεν εν Παραδ. σ. 757-9*. Δεν υπάρχει αμφιβολία· ενώ την πρώτη δεκαετία από την έκδοση του πρώτου τόμου της *Μελέτης επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων* η συνέχιση του έργου εξακολουθούσε να είναι στα σχέδιά του, σαράντα χρόνια αργότερα τα πράγματα οδηγούσαν αλλού.

Μία ακόμη μελέτη, «Αι ασθένειαι κατά τους μύθους του λαού»³⁷, ανοίγει με την ακόλουθη παράγραφο: *Εν τη βραχεία ταύτη μελέτη περί των ασθενειών*

33. 1905-06, σ. 111-187. Και αυτοτελής έκδοση: Τυπογρ. Σακκελαρίου, 1906. Πρβλ. και την επανέκδοση με προσθήκες, στα *Λαογραφικά Σύμμεικτα Β'* (1921) σ. 218-267 (το παράθεμα από τη σ. 218, σημείωση με αστερίσκο).

34. *Παρνασσός* τ. Δ' (1880) αρ. 8, σ. 586-608, αρ. 9, σ. 666-678 και αρ. 10, σ. 762-773. Και αυτοτελώς: Εν Αθήναις, τυπογραφείον *Παρνασσού*, 1880, 8ον, σ. 51.

35. *Όπ.*, σ. 588, σημ. 2.

36. Θυμίζω ότι τα κείμενα, που περιλαμβάνονται στον Γ' τόμο, τα είχε ήδη επεξεργαστεί ο Πολίτης γύρω στο 1920, λίγο πριν τον θάνατό του.

37. *ΔΙΕΕ*, τ. Α' (1883), σ. 1-30.

εν τοις μύθοις του ελληνικού λαού θα περιορισθώμεν εις την εξέτασιν εκείνων μόνον των γνωστών ημίν προλήψεων, όσαι οπωσδήποτε συνδέονται προς μυθικάς παραστάσεις· διότι η έρευνα των της δημόδους ιατρικής και της μαγικής θεραπείας αποτελεί θέμα ίδιον, περί ου επιφυλασσόμεθα να διαλάβωμεν άλλοτε³⁸. Λίγες σελίδες παρακάτω ο συγγραφέας σπεύδει να δηλώσει: *Περί των τοιούτων επωδών εκτενώς θα διαλάβωμεν εν τω περί Μαγείας μέρει της ημετέρας μελέτης περί του βίου του ελληνικού λαού. Ενταύθα παρατίθεμεν απλώς μίαν αθηναϊκήν, εν η...*³⁹. Στο κείμενο, που επεξεργάζεται βιβλιογραφικά το 1920, θα αναγκαστεί να διευκρινίσει: *Το μέρος τούτο εκτός μεμονωμένων τινών κεφαλαίων δεν εγράφη στο σύνολό του*⁴⁰. Αλλά λίγο παρακάτω θα συμπληρώσει: *Εκτενέστερος περί τούτων λόγος γίνεται εν τω ανεκδότῳ τόμῳ των Παραδόσεων (κεφ. ΑΔ', Ασθένειαι)*⁴¹. Το εκδοτικό εγχείρημα «Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού» επανέρχεται και δηλώνεται η συνέχισή του. (Όμως ο τόμος θα έμενε ανέκδοτος, ο λόγος ανεκπλήρωτος, το πρόγραμμα προγραμματικό.)

Έμενε πάντα το σχήμα του σώματος. Όπως είχε μείνει το 1871, το 1885, το 1906, το 1920. Ή, το 1892, όταν στη μελέτη: «Δημώδεις κοσμογονικοί μύθοι»⁴² σημείωνε εν κατακλείδι: *Περί τούτων [των μύθων] θα πραγματευθώμεν εν τοις κεφαλαίοις περί γιγάντων και περί μυθολογικής ζωολογίας της ημετέρας Νεοελληνικής μυθολογίας*⁴³.

Το συναρπαστικό ταξίδι που είχε ξεκινήσει κάπου εκεί το 1868, ταξίδι στο άγνωστο, έκλεινε προς ώρας με την επιστροφή σε γνώριμο λιμάνι. Θα ακολουθούσαν πάντα και άλλα, πάντα με το ίδιο γερό σκαρί, πάντα από λιμάνι σε λιμάνι. Οι μικρές ιστορίες για τις περιπέτειες του καραβοκύρη και της λαογραφίας του, έρχονται να ταιριάξουν η μια στην άλλη και στήνουν την ιστορία της ελληνικής Λαογραφίας.

Κίνηση δεύτερη

Η δεύτερη κίνηση του Πολίτη επικεντρώνεται στην εμφάνιση του κατασκευάσματος (ή του ευρήματος;) «λαογραφία» εν έτει 1884 και προσδιο-

38. Όπ., σ. 1.

39. Όπ., σ. 6.

40. Βλ. *Λαογραφικά Σύμμεικτα Γ'*, όπ., σ. 70, σημ. 6.

41. Όπ., σ. 79, σημ. 5. Πρόκειται για τον αναμενόμενο Γ' τόμο των *Παραδόσεων*, που παρουσιάζεται εδώ οργανωμένος σε κεφάλαια.

42. ΔΙΕΕ., τ. Δ' (1892), σ. 579-626. Και αυτοτελώς: Εν Αθήναις 1894, 8ον, σ. 52.

43. Όπ., σ. 1, σημ. 625. Η σημείωση αναπαράγεται ως έχει στην αναδημοσίευση του 1921.

ρίζεται, από τη μια μεριά, από την παλινδρόμηση ανάμεσα στην ενεργοποίηση και την απενεργοποίηση του όρου και, από την άλλη, από την καθυστερημένη ιστορικοποίησή του, τη μεθύτερη θεωρητική του υποστήριξη και τη συνεπαγόμενη επιστημολογική του διεύρυνση το 1907-1909.

Τότε, το 1884, έγινε το πρώτον χρήσις της λέξεως υπ' εμού, δήλωνε το 1909 ο Πολίτης⁴⁴. Εξ υστέρων, αλλά σωστό. Γιατί αμέσως εξηγούσε ότι μεταχειρίσθηκε τη λέξη: *προ εικοσιπενταετίας, προς δήλωσιν των σπουδών περί των δημωδών παραδόσεων, δοξασιών, εθίμων, περί της δημόδους αγράφου φιλολογίας και περί παντός καθόλου του συντελούντος εις ακριβεστέραν γνώσιν του λαού και παρέπεμπε* αόριστα στον τόμο 1 (1883-1884) του ΔΙΕΕ. Μετά, δίχως να διακόψει, συνέχιζε: *[η λέξις] ευρίσκεται εν χρήσει εις την αρχαίαν ελληνικήν από των τελευταίων χρόνων της αλεξανδρινής περιόδου εις όλως διάφορον ειδικήν σημασίαν. Ακολουθούσε παράθεση των σχετικών αποσπασμάτων και παραπομπών σε Μακκαβαίους, Ιουδαίους και πτολεμαϊκούς παπύρους, με μόνο στόχο να προικιστεί η λέξη με ιστορικές περιγαμνές και μ' ένα σόι από τζάκι που θα αποδείκνυαν ότι: Παρά την διαφοράν σημασίας [...] η λέξις είναι καταλληλοτάτη προς ονομασίαν μαθήσεως εχούσης υποκείμενον την σπουδήν του λαού. Άλλως δ' είναι εισηγμένοι ήδη εν τη επιστήμη και παρελήφθησαν και παρ' ημίν όμοιαι λέξεις, εκ συνωνύμων της λέξεως λαός και του γράφω συντεθειμένοι, προς δήλωσιν επιστημών ουχί παντελώς ασχέτων προς την λαογραφίαν, όσον δημογραφία, εθνογραφία⁴⁵.*

Ασφαλώς η πραγμάτευση του όρου «λαογραφία» και της εμφάνισής του το 1884 από τον Πολίτη του 1909 είναι και ετεροχρονισμένη και μεθερμηνευτική. Γιατί εκεί, στον τόπο εμφάνισης, δεν υπάρχει καμία απολύτως εξήγηση, μόνον η λέξη, ενταγμένη σε συγκεκριμένο πλαίσιο αναφοράς, όπως πρώτη το πρόσεξε η Α. Κυριακίδου-Νέστορος⁴⁶, όταν επισήμανε ότι ο όρος, που δεν ήταν απλώς

44. Λαογραφία Α', όπ., σ. 1, σημ. 1.

45. Όπ., σ. 4.

46. Δεν είναι, όμως, η μόνη που υποστήριξε τα σχετικά με την εμφάνιση του όρου το 1884 και με την πατρότητά του. Είχαν προηγηθεί άλλοι και, βέβαια, ακολούθησαν πάντες οι ασχολούμενοι με την ελληνική Λαογραφία, που δηλώνουν ότι ο όρος «λαογραφία» εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1884, αφήνοντας να εννοηθούν πολλά, δίχως να λένε ή να προσθέτουν κάτι. Ο Κυριακίδης είχε ήδη επισημάνει το στήσιμο, κυριολεκτικά, του όρου: *Εν Ελλάδι εδόθη όνομα ίδιον εις την διαμορφουμένην επιστήμην υπό του Ν. Γ. Πολίτου (1884), το όνομα Λαογραφία, κατά τα δημογραφία, εθνογραφία, γεωγραφία κλπ., βλ. Ελληνική Λαογραφία, β' έκδοση, 1965, σ. 15-16. Ο Δ. Λουκάτος είχε ευαίσθητα, αλλά λακωνικά όπως πάντα, προσδιορίσει τους όρους της μεταλλαγής: Το 1884 ο Πολίτης χρησιμοποίησε για πρώτη φορά τον όρο «Λαογραφία», ενώ*

«Λαογραφία», αλλά «Ελληνική Λαογραφία», αντικατέστησε έναν προηγούμενο τίτλο κεφαλαίου «Νεοελληνική Εθιμογραφία και Μυθολογία», που εντασσόταν σε ένα ιδιαίτερο τμήμα του Δελτίου με τίτλο «Κατάλογος συγγραφών αναφερομένων εις την μέσνην και νεωτέραν ελληνικήν ιστορίαν και φιλολογίαν εκδοθεισών κατά το ενεστώς έτος»⁴⁷.

Γνωρίζουμε, λόγου χάρη, ότι δέκα χρόνια αργότερα, το 1894, ο όρος «λαογραφία» απουσιάζει από τον πρώτο διεθνή κατάλογο, που δημοσιεύθηκε στη Γαλλία σε επιμέλεια του Paul Sebillot και κατέγραφε συστηματικά όλες τις εταιρείες, τους συλλόγους και τις περιοδικές εκδόσεις που είχαν ως αντικείμενο τις «λαϊκές παραδόσεις» (*traditions populaires*) αναφέροντας και τους ερευνητές που ασχολούνταν με αυτές, τους *historiens de traditions populaires* ή *traditionnistes* στη Γαλλία, τους *folklorists* και *ethnographes* στη Μεγάλη Βρετανία, τους *Volkskundler* και αργότερα *Folkloristen* στη Γερμανία. Αλλά η Ελλάδα είναι παρούσα. Ο Sebillot σχολιάζει: *Δεν υφίστανται στον ελληνικό κόσμο εταιρείες κυριολεκτικά λαϊκών παραδόσεων, [μόνο] διάφορες ενώσεις και σύλλογοι που προσφέρουν βήμα σ' αυτές. Όπως ο Εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος (ίδρ. 1861), η Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος με πρόεδρο τον Ιω. Μπότταση, γενικό γραμματέα τον Ν. Γ. Πολίτη και το Δελτίο qui renferme bon nombre des collections folkloriques και ο Φιλολογικός Σύλλογος «Παρνασσός» (ίδρ. 1865), με πρόεδρο τον Ν. Γ. Πολίτη, καθηγητή, γραμματέα τον Μιχαήλ Λάμπρο, βουλευτή, το περιοδικό Παρνασσός και τα Νεοελληνικά Ανάλεκτα, deux volumes de collections folkloriques*⁴⁸. Αυτά όλα κι όλα η πτωχή αλλά τιμία

♦
πρωτύτερα έλεγαν «Παραδόσεις», «Εθιμα» κλπ. (Οι ξένοι ήδη έλεγαν *Folklore* και *Volkskunde*), βλ. Εισαγωγή στη Λαογραφία, 1987, σ. 66. Πρβλ. τη σύνοψη των παραπάνω από τον Μηνά Αλεξιάδη: Ο όρος [λαογραφία] εισάγεται για την ονομασία μιας νέας επιστήμης (*ΔΙΕΕ*. 1, 1884, σ. 750), βλ. Λαογραφία ΛΘ' (1998-2003), σ. 25.

47. Βλ. *Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, 1978, σ. 152. Πρβλ. και υποσημ. 136, όπου η γενική παραπομπή στις σ. 180 και 750 του *ΔΙΕΕ*, τόμ. 1 με τους αντίστοιχους καταλόγους.

48. *Annuaire des traditions populaires*, τόμος 6, Παρίσι 1894, σ. 12-13: «Grèce». Το *Annuaire*, έκδοση της Société des Traditions Populaires, που είχε ιδρυθεί το 1882, ήταν έργο του Paul Sebillot, ο οποίος είχε ιδρύσει το 1877 την παλαιότερη λαογραφική ένωση της Γαλλίας, το *Pomme*, με ομώνυμο περιοδικό, ενώ το 1881 είχε ξεκινήσει την έκδοση *Collection des littératures populaires des toutes les nations*. Η Εταιρεία είχε την έδρα της στο Τροκαντερό κι εκεί συγκέντρωνε τα μέλη της, παραμυθιάδες και παραμυθολόγους, σε επιστημονικές και φιλολογικές συναντήσεις, στα περίφημα «δείπνα της παραμυθούς» (*diners de ma Mère l'Oye*). Στο μέγαρο του Τροκαντερό στεγαζόταν το Musée d' Ethnographie, όπου και η Salle de France, δηλαδή η λαογραφική συλλογή, η οποία, θα αποτελούσε πολύ αργότερα, το 1937, αυτόνομο

Ελλάς: collections folkloriques και όχι Folklore ή science des traditions populaires. Και, πάντως, ούτε laographie ούτε λαογραφία. Ούτε καν μια δική της εταιρεία. Ενώ η Γερμανία είχε την Deutsche Gesellschaft für Volkskunde (από το 1890), η Αγγλία την Folklore Society (από το 1878), την Ethnological Society of London (από το 1843, μετέπειτα Anthropological Institute of Great Britain and Ireland)⁴⁹, οι Η.Π.Α. την American Folklore Society (από το 1888), την American Ethnological Society (από το 1842) και την American Anthropological Society (από το 1902)⁵⁰, η Ρωσία κάμποσες εταιρείες (από το 1876 ήδη), η Φινλανδία ωσαύτως (συγκεντρωμένες σε μία εταιρεία, την Εταιρεία Φιννικής Λογοτεχνίας ή Kalevala-SKS: Suomalainen Kirjallisuuden Seura, που υποστήριζε κυρίως τη συναγωγή λαογραφικού υλικού, και μάλιστα από το 1831). Μεγάλα ονόματα λαογράφων κυκλοφορούσαν στη διεθνή βιβλιογραφία και ο Πολίτης γνώριζε και το έργο τους και τις εταιρείες, στις οποίες αυτοί δραστηριοποιούνταν. Ο Giuseppe Pitré, ο E. Lönnrot, ο M. A. Castren, ο P. Rybnikov, ο V. Karadzik, ο Paul Sebillot, ο W. H. Riehl (ο ιδιορρυθμός της Volkskunde, που την είχε ορίσει το 1858 ως επιστήμη: *als Wissenschaft* και πιο ειδικά ως επιστήμη του λαού: *Wissenschaft vom Volkes* και που πιο πολύ την έπραττε ως αγροτική και εργατική κοινωνιολογία και οικονομία στο Μόναχο)⁵¹, αλλά και οι «μυθολόγοι»

τμήμα του Μουσείου, το Musée des Arts et Traditions Populaires, με δίδυμό του το Musée de l'Homme και διαζευγμένη τη Λαογραφία από την Εθνολογία/Ανθρωπολογία -από κοίτης και όχι από τραπέζης. Γιατί στην πράξη τα πράγματα ήταν πιο συγκεχυμένα, γεγονός που επέτρεπε την επικοινωνία και τις διασταυρώσεις. Λόγου χάρι, το 1906 ο λαογράφος Sebillot γίνεται πρόεδρος της Société Anthropologique, ενώ το 1880 είχε εκδώσει το *Essai. Questionnaire pour servir à recueillir les traditions, les coutumes et les légendes populaires* και το 1884 το *Les instructions et questionnaires* και το *questionnaire des croyances, légendes et superstitions de la mer* της Société des Traditions. Λαογράφοι, ανθρωπολόγοι και εθνολόγοι συναντιούνται στο Congrès des Traditions Populaires το 1889 στο Παρίσι και στο Congrès of Folklorists το 1891 στο Λονδίνο.

49. Η London Ethnological Society, που είχε διαδεχθεί την Aboriginal Protection Society, το 1863-1870 διασπάσθηκε στην Ethnological Society και την Anthropological Society, που συμπτύχθηκαν πάλι το 1871 στο Anthropological Institute of Great Britain and Ireland -από το 1907 R(oyal) A.I. Πρόεδρος το 1891 ήταν ο E. B. Tylor, ο οποίος μετείχε και στο Δ.Σ. της Folklore Society, όπως και οι M. Müller, A. Lang, J. Lubbock, W. Thoms, η M. Roalfe Rox κ.ά.
50. Ας σημειωθεί ότι αρκετοί από τους μαθητές του F. Boas ήταν λαογράφοι και ο ίδιος εκδότης του περιοδικού Journal of American Folklore. Το 1906, αντικρούοντας εκείνους τους ανθρωπολόγους που φοβούνταν ότι οι «ερασιτέχνες λαογράφοι» θα ανέκοπταν την ορμή της νέας επιστήμης, της ανθρωπολογίας, υποστήριξε τη σύζευξη της Folklore και της Anthropology και όχι την αποσύνδεση ή την απομόνωση.
51. Ο Πολίτης δεν τον παραπέμπει και μάλλον δεν είχε παρακολουθήσει μαθήματά του. Άλλωστε ο Riehl, καθηγητής στο Μόναχο, δίδασκε από παλαιότερα ιστορία του πολιτισμού και στατιστική.

και «συγκριτιστές», ο Max Muller πρωτίστως, ο W. Manhradt, ο A. N. Afanasyev, ο T. Benfey, οι Grimm, βεβαίως, οι μεγάλοι μελετητές της ελληνικής μυθολογίας, ο Paul Ducange, ο Otto Gruppe και ο W. H. Roscher των *Studien zur griechisch Mythologie u. Kulturgeschichte*⁵² και, βέβαια, ο E. B. Tylor. Να τον πείραζε, άραγε; Ίσως. Πάντως, παρόλο που είχε ήδη αρχίσει να καλλιεργεί τις διεθνείς του επαφές, δεν επιχείρησε να παρουσιάσει στους ομότεχνους του τον όρο που είχε κατασκευάσει.

Στην ανάγνωσή της η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος διαφοροποιεί την άποψη του Κυριακίδη σχετικά με την κατά Πολίτη σχέση λαογραφίας και αρχαιογνωσίας, γλώσσας και λαογραφίας και λαού και λαογραφίας, και μεταθέτει στο 1884 το σημείο μεταστροφής από τα αρχαιογνωστικά στα λαογραφικά. Ωστόσο, δεν της χρειάζεται να επιμείνει σ' αυτό, ίσως επειδή η ανάγνωση και η ερμηνεία της εντάσσεται σ' ένα πολύ ενδιαφέρον γενικότερο σχήμα για τη σχέση της διαμόρφωσης της θεωρίας της Λαογραφίας και της νεοελληνικής ιδεολογίας. Ένας πιο προσεκτικός έλεγχος, ωστόσο, δείχνει ότι η μεταστροφή του 1884 ήταν πιο κρίσιμη, αφού ήταν η επίσημη δήλωση μιας μετεξέλιξης, που αποφασίστηκε ανάμεσα στην έκδοση του πρώτου και του τελευταίου τεύχους του Α' τόμου του *Δελτίου* και ότι έβαλε τη σφραγίδα της στην πιο σημαντική καμπή στο έργο του Πολίτη. Προς ώρας μόνο, γιατί το καράβι που πάλι άπλωνε τα πανιά του, αναγκάστηκε να ανακρούσει πρύμναν.

Εξηγούμαι. Πρώτ' απ' όλα, ο Πολίτης είχε εγκαινιάσει στον Α' τόμο του *Δελτίου της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας* (1883)⁵³ τη δημοσίευση καταλόγου με την τρέχουσα βιβλιογραφική παραγωγή για την «μέσνη και νεωτέραν ελληνικήν ιστορίαν και φιλολογίαν εκδοθείσαν κατά το ενεστώς έτος». Δεν ήταν κάτι καινούριο· θυμίζω πρόχειρα τα *Νεοελληνικά Ανάλεκτα* του «Παρνασσού», όπου ο Πολίτης είχε συνεργαστεί με τον Σπυρίδωνα Λάμπρο⁵⁴. Στο κεφάλαιο «NE[Νεοελληνική] εθιμογραφία και μυθολογία» του

52. Όπου ο Πολίτης δημοσιεύει το κεφ. «Der Mond in Sage und Glauben der heutigen Hellenen (Heft 4: über Selene und Verwandtes)», Λειψία 1890, σ. 173-189. Προβλ. και *Λαογραφικά Σύμμεικτα* Β', όπ., σ. 154-177.

53. Η χρονολογία του Α' τόμου είναι 1883 και όχι 1884, όμως το τέταρτο τεύχος του τόμου κυκλοφόρησε το 1884 και συνεπώς η βιβλιογραφία καλύπτει το έτος 1883 και τα έτη 1883-1884. Ας σημειωθεί ότι οι τίτλοι κεφαλαίων της βιβλιογραφίας είναι κεφαλαιογράμματοι· εδώ προτιμάται η πεζή εκδοχή, οπότε: εθιμογραφία, μυθολογία και, αντίστοιχα, λαογραφία και όχι Λαογραφία.

54. Και όχι μόνον. Ήδη στον πρώτο τόμο της *Λαογραφίας* το 1909 θα ξεκινούσε η πολυσέλιδη «Λαογραφική επιθεώρησις» (σ. 341-421 και 654-679), ενώ η *Επιστημονική Επετηρίς του Εθνικού Πανεπιστημίου* αφιέρωνε ξεχωριστό τμήμα στην

καταλόγου, που δημοσιεύθηκε στις σ. 168-180 του πρώτου τεύχους του Α' τόμου του *Δελτίου*, βιβλιογραφούνται (βλ. σ. 180) οκτώ μόνο δημοσιεύματα, που αναφέρονται στις αντιλήψεις και νοοτροπίες, τις τελετουργικές συμπεριφορές και, ακροθιγώς, στον υλικό πολιτισμό και σε κάποιους τρόπους ενδιαφέροντες από λαογραφική σκοπιά. Η τομή θα γίνει λίγο αργότερα, στο τέταρτο και τελευταίο τεύχος του ίδιου τόμου, αλλά του έτους 1884, στον κατάλογο: *διά τα έτη 1883-84* (σ. 731-752), όπου, στη θέση της εθιμογραφίας και της μυθολογίας, εμφανίζεται και αυτοσυστήνεται η «Ελληνική λαογραφία» (σ. 750), κάτω από τον τίτλο της οποίας ταξινομούνται 66 μικρότερα και μεγαλύτερα δημοσιεύματα, αυτοτελή ή σε περιοδικά και εφημερίδες, ελληνικές ή ξενόγλωσσες. Εδώ πια ο Πολίτης επιχειρεί να οριοθετήσει το πεδίο της ελληνικής Λαογραφίας: παραμύθια, άσματα, παραδόσεις, μύθοι, ιστορίες και αφηγήσεις, εορτές και πανηγύρεις, έθιμα και συνήθειες, δεισιδαιμονίες, μνημεία, ταξιδιωτικά και η εξακολουθητική παρουσία των αρχαίων στη σύγχρονη Ελλάδα (από ιστορίες για τον Πραξιτέλη, τον Φειδία και τον Ιπποκράτη, στην ομηρική γλώσσα, εν τη καθ' ημάς δημώδη ποιήσει). Δεν ονοματίζει απλώς ένα νέο επιστημονικό πεδίο, το οργανώνει κιόλας: κατασκευάζει τους βαστερικούς, κατά κάποιον τρόπο, όρους του (το περιεχόμενο και τα κεφάλαια, που καλύπτουν όσα περίπου θα προσδιόριζε το 1909 ως «κατά παράδοσιν διά λόγων, πράξεων και ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού») και χαράσσει τα εξωτερικά του όρια, δηλαδή τα σύνορα με τις άλλες συγγενικές επιστήμες. Η τρίτη, και τελευταία, συνέχεια του Καταλόγου, που δημοσιεύθηκε στον Β' τόμο του *Δελτίου* (1885), είχε μόνο 24 βιβλιογραφικές αναφορές.

Στη γενική σύνοδο των μελών της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας στις 9 Ιουνίου 1885 ο πρόεδρος της Τ. Ι. Φιλήμων διαβάζει την έκθεση των εργασιών του διοικητικού συμβουλίου. Θα σταθεί στη συμβολή των συνεργατών του *Δελτίου* και θα κατονομάσει τη λαογραφία: *Τούτοις εκφράζομεν τας ευχαριστίας της εταιρείας διά τον ζήλον περί την διαφώτισιν της πατρίου ιστορίας, γλώσσας και λαογραφίας, όν επέδειξαν εν ταις διατριβαίς αυτών*⁵⁵. Αναφορά χάρισμα στον Πολίτη; Ή, ίσως, το χέρι του ίδιου, ως γραμματέως, στη σύνταξη της έκθεσης; Άγνωστο. Πάντως η αναφορά στην ιστορία, στη γλώσσα και στη λαογραφία είναι σαφής. Ναι, ο όρος είχε κάνει πανηγυρική εμφάνιση.

«Ελληνική Βιβλιογραφία». Ο Πολίτης ποτέ δεν ξέχασε τις βιβλιολογικές του επιδόσεις και τα γενικότερα βιβλιογραφικά του ενδιαφέροντα.

55. *ΔΙΕΕ*, τ. 2 (1885), σ. 352.

Όμως, αυτό ήταν. Γιατί η συνέχεια ήταν (σχεδόν) αναμενόμενη. Δεν ξαναδημοσιεύθηκε βιβλιογραφικός κατάλογος στο *Δελτίο*, ούτε υπήρξε εκεί, απ' όσο τουλάχιστον μπόρεσα να το ελέγξω, άλλη αναφορά στη λέξη (τον όρο, την επιστήμη, το αντικείμενο ή το πεδίο) «λαογραφία». Η έκφραση «ήθη και έθιμα», εν χρήσει ήδη αλλού και από παλαιότερα⁵⁶, επανέκαμψε δριμύτερη. Π.χ. το 1889 στην «Έκθεσιν επί των έργων της εταιρείας» διαβάζουμε: *Η λεπτομερής μελέτη των ηθών και εθίμων, της ενδυμασίας και των επίπλων, των όπλων, εν συνόλω του οικογενειακού και του κοινωνικού βίου των πατέρων και των προπατόρων ημών αποτελεί εργασίαν γονιμοτάτην, δι' ης συνδέομεν το παρόν μετά του παρελθόντος, από του οποίου εν τη ταχυνάτη ανελίζει του πολιτικού και κοινωνικού ημών βίου τοσούτον ταχέως απομακρυνόμεθα*⁵⁷. Έργο της Εταιρείας: η αρχαιολογία, η αρχαία, η μέση και η νεώτερη ελληνική ιστορία, τα ήθη και έθιμα, η κοινωνική οργάνωση, ο υλικός πολιτισμός και τα κειμήλια⁵⁸ του ελληνικού έθνους. Η Εταιρεία και τα ήθη

56. Πρβλ. τις δημοσιεύσεις του Πολίτη στον *Παρθενώνα* (1871), αλλά και τη γενικότερη χρήση του όρου στα περιεχόμενα της *Εστίας*, όπου διάφορες δημοσιεύσεις (που εξιστέρων θα τις χαρακτηρίζαμε λαογραφικές ή και εθνογραφικές) ταξινομούνται ως «ήθη και έθιμα». Π.χ., το 1876: Τα Χριστούγεννα εν Αγγλία, Το εσωτερικόν των οικιών εν Ρωσσία, Το πένθος εν Κίνα, αλλά και Η εορτή του αγίου Ιωάννου, Ο άγιος Ηλίας κ.ά.).

57. Βλ. *ΔΙΕΕ*, τ. 3 (1889), σ. 752. Πρόεδρος της Εταιρείας είναι ο Γεώργιος Κοζάκης Τυπάλδος και γραμματέας ο Αντ. Μηλιαράκης. Ο Πολίτης είναι απλός σύμβουλος.

58. Σημειώνω ότι, παρόλο που, απ' όσο φαίνεται, ο Πολίτης δεν παρενέβαινε γενικά στη λειτουργία του Μουσείου της Εταιρείας, π.χ. δεν υπήρξε ποτέ έφορός του (ούτε φαίνεται να αναμείχθηκε στην έκθεση των κειμηλίων του Ιερού Αγώνος που συνδιοργάνωσαν το 1884 η Εταιρεία και το Τμήμα καλών τεχνών του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσού» - ίσως επειδή πρόεδρος της επιτροπής ήταν ο Κ. Παπαρρηγόπουλος και την υψηλήν προστασίαν είχεν ευμενώς αποδεχθή η Α.Β.Υ. ο διάδοχος Κωνσταντίνος), προφανώς, είχε λόγο στην ίδρυση του Μουσείου (1883), ενδεχομένως στο είδος των συλλογών του, αλλά και στη μορφή και τον χαρακτήρα του ως εθνικού και ιστορικού Μουσείου. Μάλιστα, ίσως το αντιλαμβανόταν κάπως και ως «λαογραφικό», αφού ο ίδιος, όπως και ο Γ. Δροσίνης και ο Σπ. Λάμπρος, είχαν δωρίσει στο μουσείο αντικείμενα που ήταν «πιο λαογραφικά» από εκείνα που δώριζαν άλλοι· όπως: *πίλινα τριβλία με αποτυπωμένας εικόνας της ελληνικής ιστορίας* ο Πολίτης, ο Δροσίνης: *βελονοθήκην εκ πύξου ολόγλυφον* και ο Λάμπρος (απρόσμενα πιο «πανηγυριώτικα»): *τέσσαρας κουτσούνας εκ κερκυραϊκών πανηγύρεων και εν λεγόμενον "μέτρον" μετά μολυβδίνου φυλακτού εκ της εν Κερκύρα πανηγύρεως του Παντοκράτος*. Ούτως ή άλλως (αλλά δεν είναι της στιγμής) το είδος των αντικειμένων του συγκεκριμένου μουσείου έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον και η λογική της συγκρότησής του συλλογών του έχει μια δική της κρυφή ιστορία. Ενδεικτικό για τη σχέση του Πολίτη με το Μουσείο και τις συλλογές της Ι.Ε.Ε. είναι το άρθρο 12 του Κανονισμού της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας (1909): *Αι υπό της εταιρείας καταρτιζόμεναι συλλογαί πραγμάτων κατατίθενται εις το μουσείον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος,*

και έθιμα, ο Πολίτης και η μελέτη επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων.

Στο εξής και έως το 1906 ο Πολίτης θα υιοθετήσει τον όρο «μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού». Δεν θα εγκαταλείψει, ωστόσο, τον όρο «λαογραφία». Στην εγκύκλιο, που «εξαπέλυσε»⁵⁹ προς τους εκπαιδευτικούς από τη Γενική Εφορεία των Δημοτικών Σχολείων του Υπουργείου επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως το 1887⁶⁰, αναφέρει: Από του 1857 [οπότε το τότε Υπουργείο είχε καλέσει τους δημοδιδασκάλους του κράτους να ασχοληθούν: εις συλλογήν λέξεων, παροιμιών, ασμάτων και παραμυθίων του Ελληνικού λαού] πλείστοι υπέβαλον εις το Υπουργείον τοιαύτας λαογραφικάς συλλογάς. Στις 3 σελίδες της Εγκυκλίου ο όρος «λαογραφικάι συλλογαί» αναφέρεται πέντε φορές, ο όρος «λαογραφία» μόνο μία: [Αλλά] η λαογραφία της Ελλάδος δεν δύναται να θεωρηθή ως επαρκώς εξερευνηθείσα, γράφει. Η στάση του Πολίτη δεν θα μπορούσε να είναι σαφέστερη. Αναφέρεται στο αντικείμενο, όχι στην επιστημονική πρακτική, ενώ η «λαογραφική συλλογή» ως εξερεύνηση της «λαογραφίας της Ελλάδος» προβάλλεται όχι ως μέθοδος αλλά ως καθήκον και υποχρέωση, αφού πρόκειται για: *πολύτιμον κληρονομίαν των πατέρων μας, ευγλωττότατα τεκμήρια γνησίας καταγωγής του Ελληνικού έθνους[...], εξ όν και ο χαρακτήρ, τα ήθη και το πνεύμα του καθ' ημάς λαού θα γνωσθώσιν ακριβώς[...]* και η *πάτριος ιστορία* *μεγάλως θα διευκρινηθή και πολλά της αρχαιολογίας ζητήματα διά του παραλληλισμού προς τα καθ' ημάς θα διαφυλαχθώσι. Ο κύβος είχε ριφθεί, η λαογραφία έπρεπε να είναι εθνική, ιστορική και αρχαιολογική ενασχόληση και να καθοδηγεί, με τους κατάλληλους χειρισμούς και παραλληλισμούς, την ακριβή γνώση της «πατρίου ιστορίας», ώστε να: διαφυλαχθώσιν τα καθ' ημάς.*

Όμως, και πάλι ο Πολίτης θα αποδεικνυόταν εθνογραφικότερος του αναμενόμενου, αφού στην κατακλείδα της Εγκυκλίου φροντίζει να συστήσει: *Να σημειώνεται ο τόπος προελεύσεως [και] να διατηρήται η γλώσσα του λαού, [έτσι ώστε] τα λαογραφικά μνημεία να διατηρώσι πλήρη την αξίαν των. Πιο*

τηρούσης της εταιρείας το δικαίωμα της χρήσεως τούτων προς μελέτην και διδασκαλίαν (βλ. Λαογραφία Α', ό.π., σ. 166).

59. Ο Πολίτης εξαπολύει εγκύκλιον [...] εντός ολίγου δε κατορθώνει να συγκεντρώση εις χείρας του πλουσιώτατον υλικόν, γράφει ο Στ. Π. Κυριακίδης. Βλ. Λαογραφία Η' (1921), σ. 144.

60. Εγκύκλιος με ιδιόχειρη υπογραφή του Ν. Γ. Πολίτη και ημερομηνία: *Εν Αθήναις τη Δεκεμβρίου [sic] 1887*, χειρόγραφη σε δίφυλλο επιστολόγραφο της Γενικής Εφορείας των Δημοτικών Σχολείων, μάλλον ένα από τα αντίγραφα που θα είχαν σταλεί (Προσωπικό Αρχείο Στίλπωνος Π. Κυριακίδου και Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος).

καθαρά δεν θα μπορούσε να το πει. Και δεν το είπε ούτε το 1909, ούτε αργότερα.

Από κει και πέρα η λαογραφία και τα λαογραφικά θα ξεπηδούν κάθε τόσο για να χαρακτηρίσουν δημοσιεύσεις με ποικίλο «λαογραφικό» ή και «εθνογραφικό» περιεχόμενο. Έτσι εμφανίζονται με σχετική συχνότητα στους πίνακες περιεχομένων της *Εστίας*, π.χ. των ετών 1887 έως 1895, για να προσδιορίσουν τα πιο πιθανά και τα πιο απίθανα δημοσιεύματα⁶¹. Δεν είναι, βέβαια, τυχαίο, αφού από το 1889 ο Πολίτης διευθύνει την *Εστία* σε συνεργασία με τον Δροσίνη. Όμως ο ίδιος (ή άλλοι τη υποδείξει του) θα περιοριστεί σε ελάχιστες, βασικές κατά τη γνώμη μου, αναφορές, που προσδιορίζουν δικά του έργα ως λαογραφικά.

Κίνηση τρίτη

Στη μέση ακριβώς της δεύτερης δημιουργικής δεκαετίας του Πολίτη δημοσιεύεται και κυκλοφορεί ένα 16σέλιδο με τίτλο *Αγγελία. Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού* υπό Ν. Γ. Πολίτη και χρονολογία 1885⁶². Το κείμενο αυτό είναι η πρώτη, η συνολικότερη και η μόνη, απ όσο μπορώ να γνωρίζω, δημοσιευμένη έκδοσή του ερευνητικού θεματολογίου του Πολίτη. Κείμενο απολογιστικό και μαζί προγραμματικό, προηγείται μία ολόκληρη εικοσιπενταετία από την κατάθεση του επίσημου curriculum της

61. Π.χ.: «Έθιμα εν Κεφαλληνία (Λαογραφία)» (1889), «Αγγλικά δείπνα (Λαογραφία)» (1889), «Λαογραφία: Σερβική παράδοσις» (1889), «Αι Αμαζόνες του Σιάμ (Λαογραφία)» (1889), «Μύθοι περί Αλεξάνδρου (Λαογραφία)» (1889), «Λαογραφικά: Κινεζικά διασκεδάσεις» (1889), «Λαογραφικά: Ανέκδοτοι δημώδεις παροιμιαί» (1890), «Λαογραφικά: Ζεϊμπέκιδες» (1891), «Λαογραφικά: Ο Χασάν Μπαμπάς. Περιγραφή του τάφου του Χασάν Μπαμπά στη Λάρισα» (1892), «Λαογραφικά: Το μαρμαρωμένο καράβι (Κερκυραϊκή παράδοσις)» (1893), «Λαογραφικά: Ναξιακαί προλήψεις» (1895) κ.ο.κ. Κείμενα εκλαϊκευτικά, κάποια ανεκδοτολογικά, εξωτικά, και λίγα με σκόρπιες λαογραφικές πληροφορίες, όλα τους σύντομα, από 1 έως το πολύ 3 ή 4 σελίδες.

62. Ο καλός μου φίλος Πάνος Μουλλάς, γνωρίζοντας τα ψαξίματα και τις υποθέσεις εργασίας που προσπαθώ εδώ και κάμποσο καιρό να προχωρήσω σε σχέση με το λαογραφικό έργο του Πολίτη, μου έδειξε, πριν λίγα χρόνια, αυτό το φυλλάδιο, το οποίο είχε εντοπίσει στο Αρχείο Ν. Γ. Πολίτη. Έριξα μια ματιά: το μάτι μου πέρασε από τη χρονολογία για να πέσει τυχαία σ' ένα «λαογράφος» με φιλά γραμματα. «Μα, αυτό με ενδιαφέρει, δεν μπορείς να φανταστείς πόσο!». «Σε καλή μεριά», είπε, και μου παρέδωσε ένα αντίγραφο. Στο μεταξύ έχουν βιβλιογραφηθεί τρία αντίτυπα του φυλλαδίου. Βλ. Φ. Ηλιού - Π. Πολέμη, *Ελληνική βιβλιογραφία 1864-1900* (Αθήνα 2006) κωδικός 1885.2: δύο στη Γεννάδειο [BL 73.6 και P 60] και ένα στο Institut Neohellénique de la Sorbonne [13.18(2)]. Ευχαριστώ την Πόπη Πολέμη για τις πληροφορίες σχετικά με τον εκδότη και την έκδοση.

Λαογραφίας το 1909⁶³.

Το φυλλάδιο δεν έχει εξώφυλλο. Στην τελευταία σελίδα ο Ανέστης Κωνσταντινίδης, βιβλιοπώλης και εκδότης, φροντίζει να τυπώσει ένα κουπόνι για την προεγγραφή συνδρομητών στον Α' τόμο της Α' σειράς και στον Α' τόμο της Β' σειράς της προαναγγελλόμενης έκδοσης. Όμως δεν είναι απλώς ένα διαφημιστικό φυλλάδιο του τυπογραφείου «Ανδρέου Κορομπλά» και «Κοραή», από εκείνα που συνηθίζονταν τότε. Είναι κάτι περισσότερο. Αφορμή για την εκτύπωσή του πρέπει να ήταν η υποβολή της υποψηφιότητας του Πολίτη για θέση καθηγητή στο Εθνικό Πανεπιστήμιο⁶⁴. Ασφαλώς του χρειαζόταν να αποδείξει ότι οι μυθολογικές του έρευνες και μελέτες είχαν γενική και διεθνή αναγνώριση, γι' αυτό στο μεγαλύτερο μέρος του παρατίθενται αποσπάσματα κρίσεων με την υπογραφή γνωστών Ευρωπαίων ειδικών (σ. 4-14). Του χρειαζόταν επίσης να δηλώσει (σε τρίτο πρόσωπο) ότι είχε στα σκαριά ένα μεγαλόπνοο ερευνητικό και συγγραφικό έργο.

Αυτό το τελευταίο, πυκνωμένο σε μιάμιση μόλις σελίδα με την υπογραφή: *Ανέστης Κωνσταντινίδης βιβλιοπώλης και εκδότης, εν Αθήναις τη 29η Μαΐου 1885*, μας ενδιαφέρει εδώ. Καταγράφει τους τίτλους και τα περιεχόμενα των 16 τόμων της Α' σειράς: *εις μέγα 8ον σχήμα τετυπωμένων επί χαρτου εκλεκτού* και των 4 τόμων της Β' σειράς: *εις μικρόν όγδοον*. Κάθε τόμος θα έχει 600-700 σελίδες, όπως δηλώνεται. Έργο τεράστιο, ακόμη και ως σύλληψη. Παραθέτω τους τίτλους: Α' σειρά: τ. Α'-Β' *Νεοελληνική μυθολογία*, τ. Γ' *Παροιμιαί δημώδεις*, τ. Δ'-Η' *Ανέκδοτα δημοτικά άσματα*, τ. Θ'-Ι' *Δημώδη παραμύθια (περί τα 350)*, τ. ΙΑ'-ΙΒ' *Συμβολαί εις την ελληνική λαογραφίαν εκ διαφόρων χειρογράφων ειλημμένα*, τ. ΙΓ' *Προλήψεις και δοξασΐαι του λαού*, τ. ΙΔ' *Ήθη και έθιμα του λαού*, τ. ΙΕ' *Ιστορία της νεοελληνικής φιλολογΐας*, ΙΣΤ' *Γλωσσάριον των εν τη κοινή γλώσση ξενικών λέξεων* και Β' σειρά: τ. Α' *Ελληνικαί παραδόσεις (150 περίπου)*, Β'-Γ' *Βιβλία του λαού*, τ. Δ' *Δημοτική ανθολογία*, τ. Ε' *Μνημεία της δημώδους γλώσσης*⁶⁵.

Ο εκδότης βεβαιώνει: *Δι' ενδελεχούς εργασΐας πεντεκαΐδεκα και πλέον ετών ο συγγραφεύς [...] ήγαγεν εις πέρας έργον χρησιμώτατον μεν παντί περί την γλωσσολογΐαν, την εθνογραφΐαν και την αρχαιολογΐαν ασχολουμένων, δυνάμενον δ' ευλόγως να θεωρηθή ως συμπλήρωμα απαραίτητον της ιστορίας*

63. Βλ. *Λαογραφία Α'*, ό.π., σ. 9-14: *Καταλέγομεν ώδε εν συνοπτικώ διαγράμματι τα κυριώτατα θέματα περί α έχει ν' ασχοληθή ο Έλλην λαογράφος* (σ. 9).

64. Βλ. παραπ., σημ. 7.

65. *Αγγελία*, ό.π., σ. 2-3.

του ελληνικού έθνους, [...]ουδαμώς αμφιβάλλομεν [...] οπόσον εις τε την προαγωγήν της εθνικής γραμματολογίας και εις την αναξωπύρρησιν και κραταίωσιν του εθνικού φρονήματος συμβάλλεται η απηκριβωμένη των πατρίων έρευνα, δι' ης συσφίγγονται οι το παρελθόν μετά του παρόντος συνέχοντες δεσμοί, επιτυγχάνεται δ' η ενότης της εθνικής παραδόσεως⁶⁶. Και ιδού, ο Πολίτης ώριμος επιστήμονας, διδάκτωρ, υφηγητής, υποψήφιος καθηγητής, με βιβλία και εκτενείς δημοσιεύσεις, που είχαν προκαλέσει το ενδιαφέρον στην Ελλάδα, αλλά και στο εξωτερικό⁶⁷, «ανοίγει τη βεντάλια» (το ριπίδιο, θα έλεγε ο Κ. Θ. Δημαράς) της ελληνικής Λαογραφίας. Η σύλληψη είναι μοναδική –και έχει ήδη καταστρωθεί. Το σύνολο έξοχο –και είναι δικό του σχέδιο. Μπορεί να προχωρήσει –αλλά είναι μόνος και πρέπει να γίνουν πολλά.

Πρώτ' απ' όλα χρειάζεται και άλλους «θησαυρούς». Το 1887 θα είναι το έτος της Εγκυκλίου προς τους εκπαιδευτικούς για «λαογραφική συλλογή» και εξερεύνηση της «λαογραφίας της Ελλάδος». Τα δεδομένα πρέπει στο εξής να είναι συλλεγμένα με μέθοδο, λαογραφικό σπινάκι και εθνογραφική –κατά πως την εννοούσε η εποχή και οι περιστάσεις. Μετά χρειάζεται χρηματοδότηση, υποστήριξη οικονομική και κοινωνική. Κατά τ' άλλα, δεν του λείπουν ούτε η όρεξη για δουλειά ούτε τα σχέδια.

Κίνηση τέταρτη

Ορόσημα της περιόδου 1890-1904 είναι η δημοσίευση ενός άρθρου του Πολίτη στο πιο έγκυρο ίσως ανθρωπολογικό περιοδικό της εποχής και η έκδοση των έξι πρώτων τόμων του έργου *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού*, 1899, 1900, 1901 και 1902, οι 4 πρώτοι τόμοι των *Παροιμιών* και 1904 οι δύο πρώτοι των *Παραδόσεων*.

Η χρονολογία-κλειδί είναι το 1893-94. Ο Πολίτης, καθιερωμένη προσωπικότητα στον χώρο της αρχαιολογίας και της μυθολογίας, διανοούμενος με κύρος και επιρροή στα πνευματικά πράγματα, είναι διασπασμένος σ' ένα πλήθος ασχολιών. Το λαογραφικό του πρόγραμμα περιμένει και χρειάζεται

66. Όπ., σ. 2.

67. Κάποιες δημοσιεύσεις του είχαν ήδη μεταφραστεί ή δημοσιευθεί κατευθείαν σε ξένη γλώσσα ή βραβευθεί από ευρωπαϊκές εταιρείες ή κριθεί από γνωστούς μελετητές, όπως, π.χ., «Ο ήλιος κατά τους δημώδεις μύθους» (1882), «Ο περί Γοργόνων μύθος παρά τω ελληνικώ λαώ» (1878/79), «Αι ασθένειαι κατά τους μύθους του ελληνικού λαού» (1883), «L' arc-en-ciel», «La grande Ourse chez les Grecs modernes» και «Les feux de Saint-Elme» (1884).

υποστήριξη –επιστημονική υποστήριξη σ’ αυτήν την περίπτωση. Το 1893 στέλνει στο Anthropological Institute of Great Britain and Ireland μια σύντομη μελέτη του με τίτλο «Το έθιμον της θραύσεως των αγγείων κατά την κηδείαν». Το κείμενο, σε μια μάλλον μέτρια μετάφραση, διαβάζεται, όπως γινόταν με όλα τα υπό δημοσίευση κείμενα, στη συνεδρίαση της 21 Μαρτίου 1893. Προεδρεύει ο καθηγητής Α. Macalister. Παρών ο ήδη διάσημος Dr. E. B. Tylor, Reader of Anthropology στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, που παρουσιάζει μια δική του μελέτη για τους πρωτογόνους της Τασμανίας. Διαβάζουμε στα Πρακτικά: *A paper by Professor POLITIS «Burial Customs in Modern Greece» was read*⁶⁸. Το άρθρο δημοσιεύεται το 1894 στο περιοδικό του Ινστιτούτου με τροποποιημένο τίτλο και σε δίγλωσση εκδοχή: «ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ. Περί της θραύσεως των αγγείων κατά την κηδείαν / Greek Folklore. On the breaking of vessels as a Funeral Rite in Modern Greece». Την ίδια χρονιά δημοσιεύεται και στον *Παρνασσό*, με μια ενδιαφέρουσα όμως προσθήκη: *Η προκειμένη διατριβή, πραγματευομένη περί εθίμου περιεργατάτου του ελληνικού και άλλων λαών, εγράφη κατ’ αίτησιν του διασήμου εθνολόγου κ. Edw. Tylor, ανακοινωθείσα δ’ εις συνεδρίαν του εν Λονδίνω Ανθρωπολογικού Ινστιτούτου, εδημοσιεύθη εν τω υπό τούτου εκδιδομένω περιοδικώ συγγράμματι μετ’ αγγλικής μεταφράσεως του κ. Louis Dyer. Την αναδημοσίευσιν της διατριβής ταύτης εκρίναμεν χρήσιμον, αφ’ ού μάλιστα το εν τω αγγλικώ περιοδικώ δημοσιευθέν κείμενον βρίθει τυπογραφικών λαθών. Ελαφρώς παραλλαγμένη η προσθήκη προσημειώνει την επανέκδοση του κειμένου το 1920*⁶⁹. *Εγράφη κατ’ αίτησιν του Edw. Tylor, ανακοινωθείσα [...]. Το ελληνικόν κείμενον ανετυπώθη εν Παρνασσώ 1894, νυν δε συμπληρούται διά πολλών προσθηκών. Το κείμενο του 1920 είναι (σχεδόν) άλλο κείμενο, όμως το φάντασμα του Tylor της εθνολογίας και της ανθρωπολογίας θα εξακολουθούσε να ρίχνει την ευεργετική του σκιά το 1920, όπως και τότε, το 1894, όταν δηλώθηκε διεθνώς, φαρδιά πλατιά και για πρώτη φορά, η «Ελληνική Λαογραφία» ως «Greek Folklore».*

Η περίοδος 1889-1899 και 1899-1906 είναι σημαντική και για άλλους λόγους. Είναι η ώρα του *Λεξικού Εγκυκλοπαιδικού* των Μπάρτ και Χιρστ, την επιμέλεια των δύο πρώτων τόμων του οποίου είχε εξ ολοκλήρου αναλάβει ο Πολίτης (1889-92)⁷⁰. Όμως η λαογραφία εμφανίζεται μεταμφιεσμένη, σε ρόλο

68. Βλ. *Journal of Anthropological Institute*, τ. XXIII (1894) σ. 27 και 28-41. Πρβλ. και *Παρνασσός* τ. 17, αρ. 2 (1894), σ. 81-87.

69. *Λαογραφικά Σύμμεικτα Β’, όπ.*, σ. 268-283.

70. *Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν*, εκδιδόμενον επιμέλεια Ν. Γ. Πολίτου. Αθήνησι, Μπαρτ και

κομπάρσου, ενώ θα φανταζόταν κανείς (θα δικαιούνταν να το περιμένει) ότι επιτέλους θα έπαιξε ρόλο πρωταγωνιστικό. Δεν υπάρχει λήμμα για τη «λαογραφία», αυτήν που είχε ο ίδιος βαφτίσει, ούτε όμως και για την Folklore, την Volkskunde ή την science des traditions populaires. Υπάρχει λήμμα για την «εθνογραφία» και για τη «δεισιδαιμονία», και αυτά είναι τα μόνα αμέσως σχετικά. Επιπλέον, υπάρχουν συνολικά τέσσερις όλες κι όλες «λαογραφικές» αναφορές, και αυτές είναι εν παρενθέσει διευκρινίσεις σε λήμματα: «αγιάσματα» (λαογρ.), «αλλασμένοι» (λαογρ.), «αλώπηξ» (λαογρ.) και «ανάθεμα» (λαογρ.).

Το 1885 ο Πολίτης είχε προαναγγείλει τη σειρά *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού* ως φυσική συνέχεια της *Μελέτης επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων*. Τα σχέδια και τα έργα του στο εξής, ιδίως μετά την έκδοση του Α' τόμου των Παροιμιών (1899), του επέτρεπαν πια να θεωρεί ότι λαογράφος είναι εκείνος που ασκεί την λαογραφία και την πράττει λαογραφικά. Αρκεί ένα, απολύτως ενδεικτικό για την περίπτωση, παράδειγμα. Στο Συμπλήρωμα του *Λεξικού Εγκυκλοπαιδικού* με χρονολογία Μάρτιος 1902 - Μάιος 1905, όπου απουσιάζει και πάλι το λήμμα «λαογραφία»⁷¹, αλλά υπάρχει το ενδιαφέρον σχετικό λήμμα «δεισιδαιμονία» με την υπογραφή του Πολίτη, στο ανυπόγραφο λήμμα «Ν. Γ. Πολίτης» διαβάζουμε: *Εγκύριος δ' εἰς τὴν σπουδὴν τῶν πθῶν καὶ ἐθιμῶν καὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ*

◆

- Χιρστ εκδότης. Τόμος Α', Φεβρ. 1889 - Απρίλιος 1890 και τόμος Β', Μάιος 1890 - Νοέμβριος 1891. Ο Πολίτης εμφανίζεται ως συνεργάτης στους επόμενους 4 τόμους, που κυκλοφόρησαν το 1893-1898. Το 1902-1905 κυκλοφόρησε το *Συμπλήρωμα*.
71. Και όμως, ακριβώς στην περίοδο 1900-1909 η Λαογραφία δηλώνει έμπρακτα τις σχέσεις της με την Ανθρωπολογία και άλλες ανθρωπιστικές σπουδές, και η ελληνική Λαογραφία είναι διεθνώς παρούσα, καταξιωμένη σε ακαδημαϊκούς χώρους όπως το Καίμπριτζ. Πχ. το 1903 στον πρόλογο του *Macedonian Folklore* (σ. IX-X) ο G. F. Abbott αναφέρει ως προδρόμους του στη νεοελληνική λαογραφία τους: *M. Tozer, Herr Bernhard Schmidt, M.M. Georgakis et Pineau, Sir Rennell Rodd and others* (ο Πολίτης απουσιάζει), και δηλώνει ότι τα λαογραφικά δεδομένα, που προέρχονται από επιτόπια συλλογή στα ελληνόφωνα τμήματα της Μακεδονίας (1900-1) και από τη βιβλιογραφία (ξεχωρίζει τα: *δύο έξοχα τομείδια του δημοδιδασκάλου Α. Γούσιου*), μελετώνται συγκριτικά κατά το πρότυπο των δασκάλων, του Tylor, του Lang και κυρίως του Frazer (το έργο αφιερώνεται στο *Golden Bough*): *Η Αρχαία Ιστορία και η Νέα, ο Παλαιός Κόσμος και ο Νέος, [η Μακεδονία] και οι ήδη δημοφιλείς προορισμοί των λαογράφων, η Ζουλουλάνδη, η Γιουνγκνούλγκρα, η Ζαμποάγκκα, το αρχιπέλαγος Σερανγκιάο και το αρχιπέλαγος Γκορόνγκ*. Ή, πχ., το 1909 στο *Ancient Greek Religion and Modern Greek Folklore* ο J. G. Lawson, που είχε κάνει επιτοπίως έρευνα στην Ελλάδα (1898-1900), αναφέρεται με ευγνωμοσύνη στους προδρόμους: *επειδή μου προσέφεραν μιαν υπόθεση εργασίας και υπέδειξαν με το έργο τους ερευνητικές κατευθύνσεις*, ο Bernard Schmidt του *Das Volksleben der Neugriechen* (1871) και ο καθηγητής Πολίτης του Πανεπιστημίου Αθηνών [κυρίως της *Μελέτης επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων* (1871) και πολύ λιγότερο των *Παραδόσεων* (1904)].

συνέγραψεν κατά καιρούς πλείστας μελέτας [...]. Από του 1899 αι λαογραφικά μελέται αυτού εκδίδονται εν τη βιβλιοθήκη Μαρασλή⁷².

Οι βραβεύσεις και οι επιβραβεύσεις των έργων του περισσεύουν, άλλες έρχονται άμα τη εκδόσει και άλλες καθυστερούν⁷³. Όταν, το 1900, απονέμεται στον πρώτο τόμο των *Παροιμιών* το έπαθλο Ζάπτα από την Association pour l' encouragement des études grecques στο Παρίσι, η *Revue des Études Grecques* διακηρύσσει: Πρόκειται για μία από τις χρησιμότερες και σπουδαιότερες μελέτες της science des traditions populaires [της επιστήμης των λαϊκών παραδόσεων]⁷⁴. Όμως οι πηγές χρηματοδότησης των ερευνητικών και συγγραφικών προγραμμάτων του λαογράφου δημιουργού τους στέρευαν. Η Βιβλιοθήκη Μαρασλή διακόπηκε και ο χορηγός Γρηγόριος Μαρασλής σταμάτησε τη χρηματοδότηση, αφήνοντας ξεκρέμαστες τις *Παραδόσεις*, ημιτελείς τις *Παροιμίες* και, βέβαια, ανολοκλήρωτο το μεγαλεπήβολο, πολύτομο (και πολύτιμο) εκδοτικό έργο, που είχε συλλάβει και σχεδιάσει ο Πολίτης το 1884-85.

Και όμως συνέχιζε να επιμένει. Το 1904 σημειώνει επί του πιεστηρίου: [Επειδή] διατάχθη η διακοπή του δανεισμού βιβλίων εκ της Εθνικής Βιβλιοθήκης, ένεκα της μετακομίσεως ταύτης εις ίδιον μέγαρον [...] Αποδώσας τα 3 ή 4 βιβλία [...], τα οποία μοι ήσαν απαραίτητα [...], περιέστην εις την ανάγκην να διακόψω επί μακρόν χρόνον την τύπωσιν της συνεχείας της συλλογής ταύτης. [...] Ούτος είναι ο λόγος της προώρου γενέσεως της ανά χειρας συλλογής των δημωδών ελληνικών παραδόσεων. Μετά την τύπωσιν του τρίτου και τελευταίου τόμου αυτής, θα εξακολουθήση η δημοσίευσις των *Παροιμιών*. Εν Αθήναις κατ' Οκτώβριον 1904. Ν. Γ. Πολίτης⁷⁵. Ο κύκλος των Μελετών έκλεισε εδώ. Γιατί, βέβαια, η απόπειρα συναγωγής παλαιότερων δημοσιεύσεων από τον ίδιο και η κατά περίπτωση επεξεργασία τους στα Λαογρα-

72. Βλ. τα σχετικά λήμματα στο *Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν, ό.π., Συμπλήρωμα*, εκδότες Μπέκ και Μπαρτ.

73. Το 1909 η Βασιλική Ακαδημία των Επιστημών βράβευσε τις *Παραδόσεις* και το 1910: απεφάσισεν να του χορηγήσει 1.000 μάρκα προς τύπωσιν του τρίτου και τελευταίου τόμου αυτού του συγγράμματος. Βλ. «Ανακοινώσεις», *Λαογραφία Β'* (1910), σ. 210. Με χίλια ή οκτακόσια μάρκα, τόσα γράφει σε επιστολή του πως διάβασε στην εφημερίδα ο Φώτος Πολίτης (βλ. Παν. Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας. Δοκίμιο για την επιστολογραφία με σαράντα γράμματα του Φώτου Πολίτη (1908-1910)*, ΜΙ.Ε.Τ., Αθήνα 1982, σ. 60-61), το έργο δεν θα ολοκληρωνόταν.

74. Βλ. τ. XIII (1900), σ. 17.

75. Εσώφυλλο τίτλου του πρώτου τόμου των *Παραδόσεων*. Οι δύο τόμοι κυκλοφορούν με ίδιο χρόνο έκδοσης (1904).

φικά Σύμμεικτα (1918 - 12 Ιανουαρίου 1921) είναι άλλης τάξεως και άλλου είδους έργο.

Ωστόσο, το σχέδιο, στη μορφή που είχε πάρει ως το 1904, θα παρέμενε πρόγραμμα εργασίας για μια λαογραφία ζητούμενη, τα ζητούμενα της οποίας πρόλαβαν να σημαδέψουν την επόμενη κίνηση του Πολίτη, όπως σημάδευαν ήδη τη ζωή του –κάποτε στα όρια των δυνάμεών του, ποτέ όμως των δυνατοτήτων του. Λόγου χάριν, το 1890 είχε φτάσει στα όρια του· πατέρας δύο παιδιών, είναι συγχρόνως και πατέρας «δύο πολλώ ενοχλητικωτέρων και απαιτητικωτέρων πνευματικών τέκνων, της Εστίας και του Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού, τα οποία ουδέ ν' αναπνεύσω μ' αφήνουν», έγραφε στον Krumbacher⁷⁶. Δεν σταμάτησε, ωστόσο, να αναπνέει και δεν του πέρασε καν απ' το μυαλό να εγκαταλείψει τα «λαογραφικά του», για να αναπνεύσει καλύτερα. Παραιτήθηκε από το Λεξικό και ανοίχθηκε στην περιπέτεια των Μελετών αναζητώντας τον βίο των νεωτέρων Ελλήνων. Ως το 1904.

Το 1905 και το 1906 ο κύκλος που είχε ανοίξει το 1885 (ή ίσως το 1868;) θα παρέμενε ανοικτός με ημιτελείς τις Μελέτες, σκόρπιες άλλες δημοσιεύσεις και τον όρο «λαογραφία» σε αναγκαστική διαθεσιμότητα. Όμως τα «τετράδια των δημοσυστάσεων του» ξεχειλίζουν⁷⁷, η εμπροσκή λαογραφία ήταν σε πλήρη εξέλιξη και τα σχέδια πάντοτε επί τάπητος. Τα παραδείγματα που προηγήθηκαν αναφέρονται σε περιστατικά και περιστάσεις που στηρίζουν, πιστεύω, την υπόθεση εργασίας που προτείνεται εδώ, ότι δηλαδή ο Πολίτης δεν έπαψε από το 1868 να έχει ένα σχέδιο και ένα συγκροτημένο λαογραφικό ερευνητικό πρόγραμμα (master plan θα το λέγαμε σήμερα), που αντιστοιχούσε στην αρχική σύλληψη και ανταποκρινόταν στο αρχικό του όραμα· το μόνο που είχε αλλάξει έως το 1904 ήταν ο μετασχηματισμός της «Μελέτης επί του βίου των νεωτέρων

♦ —————

76. Απόσπασμα από ανέκδοτη επιστολή στο Αρχείο Ν. Γ. Πολίτη (Μουσείο Μπενάκη). Κατά πληροφορία του Παν. Μουλλά, τον οποίο ευχαριστώ και από εδώ.

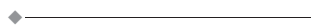
77. Το υλικό αφθονεί. Εν Αθήναις. Μόναχο, Χριστούγεννα του 1879, ο Πολίτης ετοιμάζει ένα μικρό κείμενο για την Εστία με θέμα τα παραμύθια. Έχει ήδη διαμορφωμένη άποψη για τα εκδοτικά ζητήματα που έθετε η αλόγιστη γραπτή και έντυπη μεταφορά, η «κειμενοποίηση» των προφορικών λογοτεχνικών αφηγήσεων. Σχολιάζοντας την έκδοση Hahn (1864) γράφει: *Η γλώσσα των παραμυθιών εκείνων παρεφθάρη ελεεινώς υπό λογίων συλλογέων* και συμπληρώνει ότι έχει ήδη συγκεντρώσει πάνω από 800 ανέκδοτα παραμύθια, τα οποία σκοπεύει να δημοσιεύσει. Βλ. «Δημώδη παραμύθια», Εστία 9, αρ. 210 (1880), σ. 9-13. Τα παραμύθια του δεν θα κυκλοφορούσαν ποτέ. Όπως και άλλα λαογραφικά θεματικά συντάγματα, έμειναν να κοιμούνται στο αρχείο του και μόνο κάποια κατάφεραν να ξεμυτίσουν, σαν τη μεγάλη έκδοση των ασμάτων, που το 1914 ακρωτηριάστηκε για εκδοτικούς και διδακτικούς λόγους, για να πυκνωθεί σε ένα μικρό τόμο απανθισμάτων: *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*.

Ελλήνων» σε «Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού» και ότι είχε κατασκευαστεί εκ των πραγμάτων ο όρος που θα δήλωνε στο εξής το έργο.

Η διετία που μεσολάβησε ως την επόμενη κίνηση σημαδεύεται από την ενασχόληση του Πολίτη με τα πανεπιστημιακά (πάντα δάσκαλος, αλλά και πρύτανης, 1906-07), με τις μετονομασίες οδών⁷⁸, με τον *Οδηγό αρχαιοτήτων Αθηνών*⁷⁹ για τους (εμβόλιμους) Ολυμπιακούς Αγώνες του 1906⁸⁰, με κάποιες μικρότερες δημοσιεύσεις και διαλέξεις και, κυρίως, με τη δημοσίευση της πιο συστηματικής και ολοκληρωμένης από τις μελέτες του για τον γάμο, τα «Γαμήλια σύμβολα» στην Επετηρίδα του Εθνικού Πανεπιστημίου⁸¹.

Δεν είναι όμως μόνον αυτά που χαρακτηρίζουν τη μεταβατική αυτή διετία. Είναι επιπλέον ο: *Λόγος απαγγελθείς εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω την 1ην Ιανουαρίου 1907 υπό Ν.Γ. Πολίτου, τακτικού καθηγητού της Μυθολογίας και της Ελληνικής Αρχαιολογίας, αναλαμβάνοντος επισήμως την Πρυτανείαν του ακαδημαϊκού έτους 1906-1907 και η Προσλαλιά του Πρυτάνεως προς τους εγγραφέντας φοιτητάς κατά την ημέραν της παραδόσεως εις αυτούς των εισιτηρίων (14 Ιανουαρίου 1907)*⁸². Ο λόγος, κυριολεκτικά πανηγυρικός, με τίτλο «Περί του εθνικού έπους των νεωτέρων Ελλήνων»: *Πρέπει να θέσωμεν την σύνθεσιν του εθνικού έπους ημών των νεωτέρων Ελλήνων εις τον ΙΒ' αιώνα επίσης*, υποστηρίζει, και αμέσως γίνεται συγκεκριμένος: *Όπως και τα εθνικά έπη των Γάλλων, των Φινλανδών, των Ισπανών, των Γερμανών ίσως και των Ρώσων, [...] το εθνικόν έπος περικλείει τα ιδεώδη και τους πόθους του ελληνικού γένους [...]. Η εύρεσις του [ενν. τη χειρόγραφη παράδοση] επεκτείνει τα όρια των χρόνων, ους έχει νέμεται η εθνική των Ελλήνων ποίησις*. Το εθνικόν

78. Προβλ. *Έκθεσις της επιτροπής προς ονοματοθεσίαν των Αθηνών*, 1905.

79. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1901-1903 το θέμα των αρχαιολογικών ασκήσεων στο πανεπιστημιακό του φροντιστήριο ήταν «Η κατά Πausανία περιγραφή της Ακροπόλεως». Ενώ το 1903-1904 και το 1904-1905 ήταν «Η κατά Πausανία περιγραφή της Ολυμπίας». Το θέμα του φροντιστηρίου θα άλλαζε, οριστικά πια, από το 1907-1908 και εξής.

80. Είχε ήδη συμμετάσχει στο Λεύκωμα *Jeux Olympiques / The Olympic Games 1896* με πρόλογο του Τ. Φιλίμονος (δίγλωσση, αγγλική και γερμανική έκδοση 1896-1897). Είχε συνεργαστεί στο α' μέρος με τον Σπ. Λάμπρο: *The Olympic Games in Ancient Times* (σ. 51-106: Τοπογραφία και μνημεία Ολυμπίας) και στο β' μέρος (με χωριστή αρίθμηση) με τους Ρ. de Coubertin, Τ. Φιλίμονα και Χ. Άννινο: *The Olympic Games in 1896* (σ. 31-49: Το Παναθηναϊκόν Στάδιον).

81. Στην Επετηρίδα του Πανεπιστημίου 1905-06 (σ. 111-187) και αυτοτελώς σε ιδιαίτερο φυλλάδιο.

82. Δημοσιεύθηκε στα *Λαογραφικά Σύμμεικτα Α'*, ό.π., σ. 237-262.

έπος των νεωτέρων Ελλήνων και η εθνική των Ελλήνων ποίησις: *όχι από της πτώσεως της Κωνσταντινουπόλεως, ως εκήρυττεν ο Βαλαωρίτης, αλλά πολλού απώτερον*⁸³.

Οι προετοιμασίες είχαν πια ολοκληρωθεί. Η μελέτη του βίου και της γλώσσας των νεωτέρων Ελλήνων οδηγούσε με συνέπεια στην εθνική ποίηση και την εθνική ταυτότητα. Ο Πολίτης ήταν έτοιμος να κάνει το πρώτο βήμα για μια λαογραφία εθνική, ελληνική. Έμενε να ακολουθήσουν οι τελετές εγκατάστασης και αποκατάστασης.

Κίνηση πέμπτη

Η ώρα της Λαογραφίας είχε φτάσει. Επιτέλους.

Πράξις πρώτη. Την άνοιξη του 1907 ο Πολίτης αποφασίζει να εισαγάγει τη Λαογραφία στην πανεπιστημιακή του διδασκαλία για το έτος 1907-1908. Προσπαινώ παρενθετικά ότι το πρόγραμμα μαθημάτων του Πανεπιστημίου, της Φιλοσοφικής εν προκειμένω, καταρτιζόταν στο τέλος περίπου κάθε προηγούμενης πανεπιστημιακής χρονιάς. Γνωρίζουμε από τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Σχολής ότι οι συζητήσεις, οι διαπραγματεύσεις και οι συμφωνίες (κάτω από το τραπέζι ή πάνω σ' αυτό) αφορούσαν μόνο στα μαθήματα που αναλάμβαναν να διδάξουν οι υφηγητές⁸⁴ και όχι στα μαθήματα των καθηγητών⁸⁵. Κάθε ένας αποφάσιζε προφανώς για τα μαθήματά του. Ο Πολίτης είχε εκλεγεί το 1890 έκτακτος και το 1892 τακτικός καθηγητής της Μυθολογίας: *με ανάθεσιν και του μαθήματος της Αρχαιολογίας*. Το 1896 ο Πολίτης, που στο μεταξύ είχε εκλεγεί και κοσμήτωρ για το 1897-1898, με

83. Όπ., σ. 4, 33 και 34.

84. Βλ. Κ. Λάππας, «Το διδακτικό προσωπικό του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τον ΙΘ' αιώνα», στα Πρακτικά του Συμποσίου *Πανεπιστήμιο: Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, ΙΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 1989, σ. 137-147.

85. Ο συστηματικός έλεγχος των ψηφιοποιημένων πρακτικών από τις συνεδριάσεις της Σχολής των ετών 1890 έως 1909 δείχνει ότι το πρόγραμμα των μαθημάτων των καθηγητών δεν ήταν θέμα συζήτησης ούτε καν ανακοινωνόταν -ή: τουλάχιστον δεν περνούσε στα πρακτικά. (Το αντίθετο, δηλαδή από αυτό που συνέβαινε με τα μαθήματα των υφηγητών, που συχνά προκαλούσαν θυελλώδεις συζητήσεις, όπως π.χ. η σύγκρουση για το αν η «μυθολογία» είναι «ελληνική μυθολογία» ή «συγκριτική μυθολογία» και αν ο Πολίτης μπορεί να διδάξει και ποιαν, βλ. παραπ., σημ. 7). Σημειώνω ότι λείπουν κάποια φύλλα από τους τόμους των Πρακτικών, αλλά αυτό δεν φαίνεται να ανατρέπει τη γενική υπόθεση. Βλ. <http://pergamos.lib.uoa.gr> (Αρχεία / Πρακτικά των συνεδριάσεων της Φιλοσοφικής Σχολής).

ελαφρώς τροποποιημένη και διευρυμένη την ειδικότητά του, ήταν: *καθηγητής της ελληνικής μυθολογίας με ανάθεση την αρχαιολογουμένην ιστορίαν, ήτοι του πολιτικού και του ιδιωτικού βίου των Ελλήνων*. τον τίτλο αυτόν διατήρησε ως τον θάνατό του το 1921⁸⁶. Από αυτήν τη θέση εισάγει τη διδασκαλία της λαογραφίας με μια διπλή αποφασιστική κίνηση. Πρώτα ξεχωρίζει ένα από καθέδρας μάθημα με τίτλο «Λαογραφία» (1 ώρα/εβδομάδα, ενώ τα μυθολογικά-αρχαιολογικά του μαθήματα ήταν πάντα 2 ώρες/εβδομάδα). Και, δεύτερο, αλλάζει τη δομή του φροντιστηριακού του μαθήματος (2 ώρες/εβδομάδα). Την πρώτη χρονιά (1908-1909) το θέμα ήταν «Ερμηνεία των Πausανίου Φωκικών, αρχαιολογικά και λαογραφικά ασκήσεις», ο συνδυασμός επί του αντικείμενου είναι σαφής. Από το 1909-1910 το θέμα του φροντιστηρίου θα γίνει «Αρχαιολογικά και λαογραφικά ασκήσεις» και θα παραμείνει έτσι έως και το 1920-1921⁸⁷. Το μάθημα «Λαογραφία» διδάχθηκε μόνον τέσσερις χρονιές: 1907-1908, 1908-1909, 1910-1911 και 1916-17⁸⁸.

Στο γιατί πήρε τότε την απόφασή του ο Πολίτης ίσως συνετέλεσε το ότι ήταν πρύτανης (1906-1907)⁸⁹, ίσως, όμως, που είναι και το πιθανότερο, έπαιξαν ρόλο

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

86. Η έδρα του Πολίτη (και όχι μόνον) ήταν προσοπισταγής, καθώς τα μαθήματα και η ανάγκη ή η χρησιμότητα της διδασκαλίας τους καθόριζαν τις έδρες των διδασκόντων και όχι το αντίστροφο. Μετά τον θάνατό του, η μυθολογία, τα μνημεία, η θρησκεία και ο κοινωνικός και πολιτικός βίος των Αρχαίων (ξανα)έγιναν αρχαιογνωστικά μαθήματα, ενώ η Λαογραφία εξαφανίστηκε, για να εμφανιστεί ξανά το 1954 με την εκλογή του Γ. Α. Μέγα ως έκτακτου καθηγητού της έκτακτης έδρας της Λαογραφίας. Αντίθετα, το 1926, η μία από τις δέκα πρώτες έδρες της Φιλοσοφικής Σχολής στο νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης κατακυρώθηκε στην Θρησκεία των Αρχαίων Ελλήνων, τον ιδιωτικόν αυτών βίον και την Λαογραφία και την κατέλαβε ο Στ. Π. Κυριακίδης συνοψίζοντας το παράδειγμα της πανεπιστημιακής πορείας του δασκάλου. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί εδώ ότι στις συνεδριάσεις της Φιλοσοφικής Σχολής με θέμα τη διαμόρφωση και, μετά, και την αναμόρφωση του εκπαιδευτικού προγράμματος, ο Κυριακίδης διατύπωνε: *την γνώμην και την ελπίδα περί του ωρίμου πλέον της δι' ιδιαίτερου πτυχίου χειραφετήσεως και άλλων κλάδων και ιδίως της ερεύνης του νεοελληνικού εν γένει βίου, βλ. Πεπραγμένα της Πρυτανείας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης του έτους 1930-31, σ. 77*. Προφανώς ο μαθητής γνώριζε σε βάθος και το έργο και το όραμα του δασκάλου.

87. †12 Ιανουαρίου 1921.

88. *Αναγραφή των κατά το ακαδημαϊκόν έτος[...] Αρχών του εν Αθήναις Εθνικού Πανεπιστημίου* [για τα έτη 1886-1888 έως και 1920-1921]. Βλ. <http://pergamos.lib.uoa.gr>. Όμως δεν υπάρχουν οι τόμοι για τα έτη 1917-1918 και 1918-1919.

89. Και όμως, όπως έγραφε με ημερομηνία 9/22 Ιουνίου 1907 στον Σωκράτη Κουγέα, ούτε ως πρύτανης καν μπορούσε να κάνει τα σημαντικά που σχεδίαζε: *Να σου γράψω περί μεταβολών και βελτιώσεων εν τω Πανεπιστημίω; Η αξίωσις αὐτῇ μοί φαίνεται ὡς εἰρωνεία, ἥδη ὅτε εὐρίσκομαι εἰς τὸ τέλος τῆς πρυτανείας, μετὰ τὰς ἀπογοιτεύσεις καὶ τὰς διαφεύσεις τῶν ἐλπίδων ας υπέστην. Εἰς πάσαν ἐνέργειαν προσέκρουσα εἰς τὴν κακὴν θέλησιν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν τῆς Κυβερνήσεως, ἐξ ἧς εἴμεθα ἐξηρητημένοι*. Βλ.

οι συζητήσεις και οι επαφές που είχε ξεκινήσει, οι οποίες και θα οδηγούσαν, ενάμιση χρόνο αργότερα, στις 28 Δεκεμβρίου του 1908, στη σύσκεψη των 27, που συγκεντρώθηκαν στην Εθνική Βιβλιοθήκη φυσικά. 17 παρόντες και 10 απόντες, που ψήφισαν κατά δήλωση, αποφάσισαν την ίδρυση Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας⁹⁰. Αυτή ήταν η δεύτερη πράξη. Το 1908 η επιστήμη της Λαογραφίας είχε περιβληθεί την πανεπιστημιακή τήβεννο. Η εποχή των δισταγμών είχε παρέλθει. Το οργωμένο και βωλοκοπημένο χωράφι περίμενε τους νέους καλλιεργητές, που ήδη είχαν αρχίσει να μαθαίνουν, με το παράδειγμα και την πράξη, την τέχνη της λαογραφίας ως τρόπο (επιστημονικής) ζωής. Η διαδοχή των γενεών άρχιζε με τους καλύτερους όρους.

Και, ιδού, πράξη τρίτη. Το 1909, μετά το σαλπικτήριο κάλεσμα εν ονόματι της λαογραφίας του και της ελληνικής της Εταιρείας, ο Πολίτης μπορούσε πια να διακηρύξει τη σημασία που είχε η κίνηση του έτους 1884 και να δηλώσει το παράπονό του. Προσφεύγει στην επιστολή, που του έχει στείλει ο Bernhard Schmidt: *Ο υφ' υμών το πρώτον εισαχθείς τεχνικός όρος λαογραφία μοί φαίνεται ευστοχώτατα εκλελεγμένος και καταλληλότερος άμα να πολιτογραφηθή και εις άλλας γλώσσας*, του γράφει. Σ' αυτήν τη διαπίστωση θα συναντιούνταν όχι οι δύο νεαροί, που είχαν δημοσιεύσει τις πολλά υποσχόμενες λαογραφικές τους πραγματείες το 1871, αλλά ο επιστολογράφος: *ο γνωστότατος πια Γερμανός καθηγητής, εμβριθέστατος ερευνητής της ελληνικής λαογραφίας και ο αποδέκτης: ο [ήδη] Πρόεδρος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας*⁹¹. Ο νεολογισμός που είχε προτείνει το 1884 και τα παράγωγά του (1885 και εφεξής) μικρή σχέση είχαν με όσα τώρα καλούνταν να σημάνει η λαογραφία. Τότε ο όρος απευθυνόταν σε όσους είχαν ήδη ακούσει ή γνώριζαν κάτι και βέβαια διάβαζαν το ΔΙΕΕ και παρακολουθούσαν τη βιβλιογραφία του (ασφαλώς ο συνοδοιπόρος του Β. Schmidt, για παράδειγμα, ή ο φίλος του Karl Krumbacher στο Μόναχο). Ο νοών νοετώ. Γιατί, κατά τα άλλα, ο ίδιος ο Πολίτης, ο κατεξοχήν ή ο μόνος τότε

Λαογραφία ΔΕ' (1987-89), σ. 511. Κι ενώ στην επιστολή αναφέρει δύο καινοτομίες, που πέτυχε εκ των ενόντων σε θέματα που τον ενδιέφεραν άμεσα: *την εισαγωγήν της διά προβολών φωτεινών εικόνων διδασκαλίας και τον προχειρώς διασκευασθέντα επίσης εν τω Πανεπιστημίω κατάλληλον χώρον διά μουσείον εκμαγείων* (ό.π., σ. 512), μάλλον δεν κρίνει σκόπιμο να αναφέρει την εισαγωγή του μαθήματος «Λαογραφία», που είχε ήδη εγκριθεί για το πρόγραμμα διδασκαλίας του επόμενου έτους. Και, βέβαια, ούτε λόγος για κάποιο συναφές της πανεπιστημιακό μουσείο ή αρχείο. Τα «λαογραφικά πράγματα» εξακολουθούσαν να είναι μετέωρα ίσαμε την τελευταία στιγμή.

90. Βλ. Λαογραφία Α', ό.π., σ. 162-167, όπου και τα ονόματα των ιδρυτικών μελών. Το καταστατικό αναθεωρήθηκε στις 8 Απριλίου 1915. Βλ. Λαογραφία Ε' (1915-16), σ. 421-26.

91. Λαογραφία Α', ό.π., σ. 426-27.

σχετικός με το θέμα, δεν είχε δώσει καμία απολύτως εξήγηση κι είχε αφήσει να καταλάβει καθένας ό,τι νόμιζε ή ό,τι μπορούσε. Τώρα η λαογραφία παρουσιάζοταν ως πετυχημένη και ακριβής απόδοση των όρων *Volkskunde* ή *Folklore* και όσων αυτοί και άλλοι αντίστοιχοι όροι (όπως *traditions populaires*, *tradizioni popolari*) κάλυπταν.

Το 1907-1909 τα πράγματα άλλαξαν. Και άλλαξαν ριζικά. Η λαογραφία είχε επιτέλους βάση σε μία εταιρεία *επιστημονική λαογραφική*⁹². Επιπλέον, διέθετε έναν ευρύ κύκλο εταίρων: ειδικούς και ειδικευόμενους, υποστηρικτές και φίλους· σύνολο 10 επίτιμοι εταίροι και 610 τακτικοί, την πρώτη κιόλας χρονιά που ιδρύθηκε η εταιρεία⁹³. Παρούσα η ελληνική διανοήση (ή, τουλάχιστον, το πιο προοδευτικό της τμήμα) και μαζί τα βλαστάρια της. Παρόντες οι παλαιοί συνάδελφοι και συνοδοιπόροι και οι νεότεροι μαθητές. Εκείνοι που διέπρεπαν σε άλλους επιστημονικούς κλάδους, δίχως να σβήνει μέσα τους η λαογραφική φλόγα, που είχε συνδουλίσει ο φίλος και δάσκαλος· ο Σπυρίδων

92. Η περίπτωση του Λαογραφικού Συνδέσμου «Η Χρυσάλλis» της Ιτέας στην Φωκίδα είναι χαρακτηριστική. Το 1909, σ' ένα σχόλιο για κάποιο δημοσίευμα στον επαρχιακό τύπο (Αμφισσα, εβδομαδιαία εφημερίς, 14 Νοεμβρίου 1909, Θόδωρος Μακαρέυς, «Ορθαί ιδέαι προς ενίσχυσιν»), ο Πολίτης σημειώνει: «*Προτροπαί εις λαογραφίας εργασίας*» [...Οι νέοι] ν' ασχολούνται μετά ζήλου και ενθουσιασμού εις τας λαογραφικάς εργασίας μη αποθαρρυνόμενοι εκ των παρατηρήσεων ότι είναι χρεία προς τούτο ειδικωτέρας παρασκευής και συστηματικωτέρας γνώσεως. Διότι η ευσυνείδητος και ακριβής καταγραφή των μνημείων του λόγου και η σαφής περιγραφή των κατά παράδοσιν πράξεων και ενεργειών του λαού είναι εφόδια επαρκή προς τον σκοπόν του να διασωθή από της εξαφανίσεως πολύτιμον υλικόν, όπερ ούτω συλλεγόμενον δύναται μετ' εμπιστοσύνης να χρησιμοποιήσῃ η επιστήμη. Βλ. β' τεύχος της Λαογραφίας Α', ό.π., σ. 670-671.

93. Πρβλ. τα ονόματα στην «Απογραφή των εταίρων της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας», Λαογραφία Α', ό.π., σ. 437-444. Οι επίσημοι εταίροι: Β. Schmidt, W. H. Roscher, R. M. Dawkins, G. Pitré, J. Bédier, A. Thumb, αλλά και οι επίτιμοι D. C. Hesseling, R. Wunsch, P. Kretschmer και ο K. Krumbacher. Και, από ελληνικής πλευράς, οι τακτικοί: ο Νιρβάνας, ο Βερναρδάκης, ο Καμπούρογλου, ο Βλαχογιάννης, ο Αδαμαντίου, ο Αιγινίτης, βεβαίως ο Δροσίνης και ο Λάμπρος, ο Παλαμάς, ο Προβελλέγιος, ο Μαβίλλης, ο Σικελιανός, ο Βάρναλης, ο Ξενόπουλος, ο Καρκαβίτσας, ο Τραυλαντώνης, ο Πάλλης, ο Τσουντας, ο Δελμούζος, ο Ρώτας, ο Μπαλάνος, ο Ξανθουδίδης, ο Παχτίκος, ο Γ. Χατζιδάκης, ο Θ. Σταύρου, ο Άμαντος, ο Μπαρτ, ο Εμμανουήλ και ο Αντώνιος Μπενάκης, ο Μάριος [Μαρίνος;] Γερουλάνος, η Σ[οφία;] Μινέικο, η Ά[ννα] Αποστολάκη, ο Γ. Λαμπελέτ, από την Κωνσταντινούπολη ο Μανουήλ Γεδεών, από το Λονδίνο ο Ιωάννης Γεννάδιος, από την Οζονία ο Σίμος Μενάρδος, από την Πετρούπολη ο Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, από το Μόναχο ο Χατζόπουλος και ο Κουκουλές, από την Λευσία ο Γληνός και ο Τριανταφυλλίδης, από την Φραγκφούρτη η Πηνελόπη Δέλτα και από το Βερολίνο ο Γιώργος και ο Φώτος Πολίτης· κι ακόμη, ο Πασπάτης από την Καλκούτα, ο Βλαστός από το Καράτσι, 62 εταίροι από την Αίγυπτο, το Σουδάν και την Αιθιοπία, 2 από τη νοτιοανατολική Ασία και 3 από την Ωκεανία.

Λάμπρος, ο Φαίδων Κουκουλές, ο Σωκράτης Κουγέας, ο Δημήτρης Γληνός, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ο Αντώνης Κεραμόπουλλος κι ένας σωρός άλλοι, όλοι τους εταίροι και συνεργάτες: *ενθουσιώδεις φίλοι της Λαογραφίας, οι οποίοι παρείχον εις αυτήν δαιφυλή την τροφήν εκ του κεκλεισμένου χώρου των χειρογράφων* [αλλά, θα προσθέταμε, και των αρχαιολογικών και των γλωσσικών τεκμηρίων], *εν τω οποίω ως εν θησαυρώ λανθάνει κεκρυμμένος ο παλαιότερος του Ελληνικού λαού βίος και του οποίου αυτοί κατείχον τας κλείδας*⁹⁴. Παρόντες, κυρίως, οι ήδη μαθητευόμενοι, που συγκρότησαν την πρώτη, περιορισμένη αλλά δυναμική, ομάδα ειδικευόμενων, για να εξελιχθούν πολύ γρήγορα σε συνεργάτες του στο έργο και συνεχιστές του· καθείς με τον τρόπο, τις δυνατότητες και τον βίο του⁹⁵. Στη λαογραφία της *Λαογραφίας* δεν θα έλειπαν βέβαια, και δεν έλειψαν ποτέ, όπως και παλαιότερα⁹⁶, οι ρέκτες και οι μαθητευόμενοι (συν)εργάτες –σε απροσδιόριστο αριθμό.

94. Για τις ανάγκες του κειμένου παραλλάξω λίγο το σχόλιο του Κυριακίδη στη νεκρολογία για τον Σπυρίδωνα Λάμπρου, 23 Ιουλίου 1919. Βλ. *Λαογραφία* Η', ό.π., σ. 234.

95. Μαθητές που γίνονται εξαρχής λαογράφοι: όπως, π.χ., ο Στίλπων Κυριακίδης, που είχε ήδη παρακολούθησει το πρώτο πανεπιστημιακό μάθημα Λαογραφίας που δίδασκε το 1907-08 και το 1908-09 και είχε συμμετάσχει στις «Λαογραφικές ασκήσεις», αναφέρεται το 1909 στα πρώτα μέλη της Ε.Λ.Ε.: *Εν Γκιουμουλτζίνη [Κομοτηνή] Κυριακίδης Στίλπων* (ό.π., σ. 442) και, από το 1910 έως το 1913, δημοσιεύει τις πρώτες του εργασίες στη *Λαογραφία* (τόμοι Β', Γ' και Δ' κ.ε.ξ.), ενώ από το 1914 και εξής θα είναι ο γραμματέας της εταιρείας και από το 1918 ο Διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου· ή ο Δημήτρης Λουκόπουλος, εταίρος από το 1909, με δημοσιεύσεις στους τόμους Α', Β' κ.ε.ξ.: ή ο Γεώργιος Α. Μέγας, που θα πρόλαβε ίσως τη διδασκαλία της «Λαογραφίας» (το 1910-11) και που ασφαλώς συμμετείχε, από το 1910 έως και το 1914, στις «Λαογραφικές ασκήσεις», με εκτενείς κι αυτός δημοσιεύσεις στους πρώτους τόμους της *Λαογραφίας* (Γ', Δ' κ.ε.ξ.). Ιδού τα πρώτα λαογραφικά βήματα των κυριολεκτικά πρώτων λαογράφων, που τίμησαν και τη Λαογραφία και τον τίτλο τους και τον δάσκαλό τους: *Όσοι σήμερον Έλληνες ασχολούμεθα περί την λαογραφίαν αφ' ενός μεν εις τα μαθήματα του Πολίτη και τας οδηγίας αυτού [του οργανωτού της Ελληνικής λαογραφικής επιστήμης], αφ' ετέρου δε εις την Εταιρείαν και το Περιοδικόν αυτής το οφείλομεν*. Μιλάει (9 Φεβρουαρίου 1921) ο Κυριακίδης. Βλ. *Λαογραφία* Η', ό.π., σ. 244.

96. Η ανταπόκριση στο κάλεσμα του Πολίτη είναι άμεση. Ποιοι απαντούν αμέσως; Πρώτ' απόλα οι εκπαιδευτικοί, με τους οποίους είχε, ήδη από τη δεκαετία του 1880, συνεχή επικοινωνία. Μετά, οι οργανωμένοι σύλλογοι, εκπαιδευτικοί, πολιτιστικοί και τοπικοί. Παράδειγμα, η Ένωσις των Ελλήνων Δημοδιδασκάλων Κρήτης, που αποφασίζει αμέσως να αναδιατάξει την ύλη της εφημερίδας *Σάλπιγξ* και να την χωρίσει σε τρία μέρη: *το λαογραφικόν, όπερ θα καταλαμβάνη το ήμισυ του χώρου, το γεωργικόν και το ποικίλης ύλης*, και να προκηρύξει εφτά διαγωνίσματα που καλύπτουν όλα τα κεφάλαια της κατά Πολίτη Λαογραφίας: *Παραμύθια - άσματα - παροιμίες, νοιώσματα, μαντινάδες, νάναρα, μοιρολόγια - όρκοι, ευχαί, κατάραι, προπώσεις, δοξασίες - έθιμα βαπτίσεων, προικοσύμφωνα, κηδεία κ.τ.λ. - Περιγραφαί ιματισμών, όπλων, εργαλείων - Περιγραφαί χορών, διασκεδάσεων, πανηγύρεων*. Αλλά και ο Φιλολογικός Σύλλογος «Χρυσόστομος» στα

Παρούσα η Ελλάδα όλη, και των τριών (ή: τεσσάρων) ηπείρων και των πέντε θαλασσών. Και, επιτέλους, παρούσα η Λαογραφία της. Ναι, το 1909 τα πράγματα άλλαξαν. Οι λαογραφικές έρευνες, μελέτες και ασκήσεις ήταν πια Λαογραφία, κεφαλαιοποιημένη και καταστρωμένη εφ' όλης της ύλης. Στη Λαογραφία: το πεφιλημένον του Πολίτου έργον κατά τα τελευταία του έτη, έργον πραγματικώς ιδικόν του, εις εκάστην σελίδα του οποίου ανευρίσκει κανείς τον τύπον του, την σφραγίδα του πνεύματός του⁹⁷, η Λαογραφία θα είναι στο εξής θεωρία (έστω: θεωρητική άποψη), μέθοδος (όχι πάντοτε εφαρμόσιμη) και πρακτική. Ο ιδρυτής και πατέρας της, ο νεανικός της έρωτας που με τα χρόνια έγινε ψυχή τε και πνεύματι σύντροφος και φίλος, ο «σοφός γέρων» (στα 60 του!) είναι παρών, στο κέντρο όλων όσα σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με αυτήν. Αυτός είναι που μόλις είχε βάλει τη σφραγίδα του στη Λαογραφική Εταιρεία, στη Λαογραφία⁹⁸, αλλά και στο Πανεπιστήμιο⁹⁹ και θα την έβαζε και στο Λαογραφικό Αρχείο¹⁰⁰, στο Ιστορικό Λεξικό, στην Εθνική Μουσική Συλλογή¹⁰¹, στην Εθνική Βιβλιοθήκη¹⁰², στα Γενικά Αρχεία του Κράτους¹⁰³, στην Αρχαιολογική

Χανιά, που προκηρύσσει διαγωνισμό για να θησαυρισθώσι τα λαογραφικά κειμήλια, ενώ σε διάφορα περιοδικά, κυρίως τοπικά, εμφανίζονται «Προτροπαι προς λαογραφικές έρευνας και οδηγίαί περί καταρτισμού συλλογών». Η λαογραφική παραγωγή είναι άμεση και καταγράφεται παρ' εμού από τον Πολίτη στους πρώτους τόμους της Λαογραφίας (βλ. «Λαογραφική Επιθεώρησις των περιοδικών δημοσιευμάτων») και στην Ελληνική Βιβλιογραφία της Επιστημονικής Επετηρίδος του Εθνικού Πανεπιστημίου (όπου ειδικό κεφάλαιο «Ελληνικά λαογραφικά δημοσιεύματα»).

97. Στ.Π. Κυριακίδης, [«Γενική συνέλευσις της Ε.Λ.Ε. 1921»], *Λαογραφία* Η', ό.π., σ. 244.

98. Οι πρώτοι έξι τόμοι της Λαογραφίας έχουν τη σφραγίδα του, σχεδόν σε κάθε σελίδα.

99. Συμμετείχε πια κεντρικά στη λειτουργία του Εθνικού Πανεπιστημίου, στην έκδοση του παραρτήματος της Επιστημονικής Επετηρίδος, *Ελληνική Βιβλιογραφία*, τ. Α' 1909 και Β' 1911, αλλά και στο Εποπτικόν Συμβούλιον της Μέσης Εκπαιδεύσεως, που είχε ιδρύσει το Πανεπιστήμιο το 1907, καθώς και σε επιτροπές διαγωνισμών. Βλ. Στ.Π. Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», ό.π., σ. κέ'-κστ'.

100. Έτος ίδρύσεως 1918, πρόεδρος ο Πολίτης και διευθυντής ο Κυριακίδης –η συνεργασία του δασκάλου με τον μαθητή διευρύνεται και βαθιάνει.

101. Ιδρύθηκε, όπως και το Ιστορικό Λεξικό, το 1914 με τον Ν. 432: προς διάσωσιν και περισυλλογήν των ασμάτων, των χορών και των μουσικών οργάνων του ελληνικού λαού. Η Συλλογή συγχωνεύτηκε το 1927 με το Λαογραφικό Αρχείο (Μουσικό Τμήμα). Πρόεδρος αρχικά της Διοικούσας Επιτροπής της ορίζεται ο Πολίτης και γραμματέας ο Μανόλης Καλομοίρης. Βλ. *Λαογραφία* Ε', ό.π., σ. 419-20.

102. Όπου συμμετείχε σε συμβούλια και εφορευτικές επιτροπές.

103. Ιδρύθηκαν με τον Ν. 380/1914 της κυβέρνησης Βενιζέλου. Ο Πολίτης ορίστηκε Πρόεδρος της Εφορείας των Αρχείων, με Διευθυντή τον Γιάννη Βλαχογιάννη, ο οποίος, ήδη από το 1870 και σε συνεργασία με τον Σπυρίδωνα Λάμπρο, είχε συγκεντρώσει ένα μεγάλο αριθμό αρχείων, που απετέλεσαν, μαζί με τα αρχεία των Ιονίων Νήσων, της Κρήτης και της Σάμου, τον πυρήνα των Γ. Α. Κ. Βλ. *Λαογραφία* Ε', ό.π., σ. 420-21.

Εταιρεία¹⁰⁴, στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο¹⁰⁵ και στην Επιτροπεία των τοπωνυμίων της Ελλάδος.

Τα λαογραφικά ζητούμενα του Πολίτη, πάντα παρόντα και παντού, προσδίδουν ξεχωριστό χαρακτήρα σε οποιαδήποτε ενασχόλησή του. Είναι ενδιαφέρονσα, π.χ., η συμμετοχή του (στην πραγματικότητα ενός ανδρός αρχή και έργο) στην Επιτροπεία των τοπωνυμίων της Ελλάδος¹⁰⁶. Πρώτα το έτος: είναι το 1909: από τη μια η Εταιρεία και η Λαογραφία και, από την άλλη, η Επιτροπεία. Όμως σύγχυση των επιστημονικών πεδίων. Στην Εισηγητική έκθεση, που συνοδεύει το Β.Δ. (31 Μαΐου 1909) για τη σύσταση της Επιτροπείας, η λαογραφία απουσιάζει, ενώ είναι παρών ο πρόεδρος της εταιρείας της, ο οποίος και ορίζεται πρόεδρος της Επιτροπείας: *αποτελουμένης εξ ανδρών ασχολουμένων περί την ελληνική γεωγραφίαν, αρχαιολογίαν, ιστορίαν και γλώσσαν ή εμπειρών της διοικητικής οργανώσεως του Κράτους [...και] δεχομένης τας συμβουλάς και άλλων ειδικών κατά τόπους επιτροπειών [...] και διαφόρων άλλων λογίων*¹⁰⁷. Μετά, σύγχυση αντιλήψεων και μαζί χάσμα των γενεών: λόγου χάρη, με τον γιο του τον Φώτο, που κλείνει ένα γράμμα στη μητέρα, από την Ιένα, με τα ακόλουθα: *7/7/1909 Ο μπαμπάς έγινε μέλος στην επιτροπή για την αλλαγή των ονομάτων των πόλεων; Φοίκη! [και βάζει 8 θαυμαστικά] Στα τέτοια πλίσια σχέδια του ανηψιόττερον υψιτοργού του κόσμου λαβαίνει κι ο μπαμπάς μέρος: θα μεταφράσω μια εγκύκλιο του*

104. Σύμβουλος το 1909-11 και πρόεδρος της Εταιρείας στα τελευταία χρόνια της ζωής του, 1918-20, με αντιπρόεδρο τον Γ. Σωτηριάδη και γραμματέα τον Π. Καββαδία. Βλ. Στ. Π. Κυριακίδης «Ν. Γ. Πολίτης», *ό.π.*, σ. κστ'.

105. Ιδρύθηκε το 1915. Ο Πολίτης ορίζεται μέλος της Εφορευτικής Επιτροπής, μαζί με τον Στ. Λάμπρο, τον Χρ. Τσουντα και τον Αδ. Αδαμαντίου, που είναι και διευθυντής του. Βλ. Λαογραφία Ε', *ό.π.*, σ. 416-18.

106. Από το 1909 πρόεδρος και μόνος εισηγητής ενός τεράστιου αριθμού γνωμοδοτήσεων, μέρος των οποίων δημοσιεύθηκε το 1920. Η συμμετοχή του στην επιτροπή δεν ήταν απλό πράγμα. Είχα την ευκαιρία να τη συζητήσω αλλού από τη σκοπιά της ιστορικής ανθρωπολογίας («Από τας κύκλωθεν πολιτείας και χώρας του Άνω και Μέσου Αιλικμονος». Ο χώρος, οι οικισμοί και οι άνθρωποι, διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ. 2003 και φωτοαναστατική έκδοση 2008, κεφ. «Ονομάτων κατάστρωσις», σ. 547-560), και εξακολουθώ να θεωρώ το θέμα ανοικτό και εξαιρετικά ενδιαφέρον.

107. Η εισηγητική έκθεση δημοσιεύθηκε αυτούσια στη Λαογραφία Α' (στο β' τεύχος), *ό.π.*, σ. 422-426. Στα μέλη της Επιτροπείας οι καθηγητές Λάμπρος, Γ. Χατζιδάκης, Βερναρδάκης, Τσουντας, Καββαδίας και Ράδος και οι Κ. Παπαμιχαλακόπουλος (πρόεδρος της Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας), Δ. Καμπούρογλου (έφορος της Εθνικής Βιβλιοθήκης), Γ. Σωτηριάδης (έφορος των Αρχαιοτήτων), Κλ. Στέφανος (διευθυντής του Ανθρωπολογικού Μουσείου), Μ. Χρυσόχοος (χαρτογράφος), Γ. Χωματιανός (διευθυντής της απογραφής του πληθυσμού του κράτους) και Α. Βαμπάς (τμηματάρχης του Υπουργείου των Εσωτερικών).

Βαυαρικού υπουργείου εδώ, που συσταίνει σ' όλους τους δήμους κτλ. να μη κάνουν το αστείο ν' αλλάξουν πουθενά τα ονόματα δρόμων ή πόλεων ή χωριών για να τα εξευγενίσουν δήθεν! Και δείχνει την ιστορική αξία πώχουν τα παλιά ονόματα, προτείνοντας μάλιστα, όπου είναι δυνατό, να ξαναφέρουν πίσω τα τυχόν αλλαχθέντα ονόματα. Δύο εβδομάδες αργότερα, στις 24/7/1909, γράφει: Στον πατέρα, Καταπίνοντας αμίλητος και χριστιανικά, σαν όπως κάνει η Ελλάδα τώρα, την «ρουμπατσίνα» [...], θέλω να σου δώσω να καταλάβεις [...]. Τούτο έχοντας υπ' όψη, τη μανία δηλαδή ενός προγονόπληχτου [αναφέρεται στον υπουργό και σε καμπόσους άλλους], έγραψα στη μαμμά τα λόγια κείνα, μόλις έμαθα πως είσαι κ' εσύ μέσα στην επιτροπή. Τώρα που μού εξήγησες πως όχι όλα, αλλά ωρισμένα μόνο ονόματα θέλετε ν' αλλάξετε, πάλι δεν με πείθεις διόλου, για τους λόγους που σου έγραψα πάρα πάνω, της διαφοράς μας δηλαδή στο φιλοσοφικό σύστημα¹⁰⁸.

Και, δεύτερο σημείο αυτό, ο Πολίτης ενδιαφέρεται για μια συγκεκριμένη μορφή τοπικής ιστορίας, που από τη μια μεριά είναι ιστορία σε θραύσματα, δηλαδή στις πιο διαμεσολαβημένες της εκδόχες, που είναι οι τοπικές, και, από την άλλη, ιστορία των τόπων, μικρο-ιστορία επί του συγκεκριμένου, δηλαδή μικρο-ιστορίες. Πρέπει να θυμηθούμε την εμμονή του στη σημασία της τοπογραφικής των λαογραφικών δεδομένων, όπως την είχε ήδη διατυπώσει στην Εγκύκλιο του 1887 και όπως την είχε υπογραμμίσει στις οδηγίες για τη λαογραφική έρευνα στη Λαογραφία, αλλά και στο μεγάλο αριθμό οικωνυμίων και μετονομασιών, που είχε παρουσιάσει στους δύο πρώτους τόμους του *Λεξικού Εγκυκλοπαιδικού* των Μπάρτ και Χίρστ (1890 και 1891), για να καταλάβουμε το ενδιαφέρον του για τις τοπωνυμίες και τις μετονομασίες.

Μια «βαθιά αναπνοή»;

Πέντε κινήσεις τακτικής στη σκακιέρα της Λαογραφίας και μια σειρά από εμβληματικές χειρονομίες. Τα παραδείγματα που προηγήθηκαν επιβεβαιώνουν την ύπαρξη στρατηγικού σχεδίου, το οποίο διαμορφώθηκε σε ερευνητικό και εκδοτικό πρόγραμμα. Αυτό το πρόγραμμα ήταν εξαρχής λαογραφικό και το

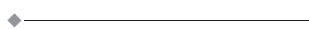
108. Βλ. Παν. Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας*, ό.π., σ. 87-88 και 92. Την έκδοση των επιστολών ακολουθεί, στο δεύτερο μέρος του τόμου με τίτλο «Διαβάζοντας τα γράμματα του Φώτου Πολίτη ή Γράμμα στον αναγνώστη», μια ευαίσθητη μελέτη για την εποχή και τους ανθρώπους που στρέφονται γύρω από το Ν. Γ. Πολίτη – αυτός είναι το κεντρικό πρόσωπο.

αντικείμενό του ήταν διαδοχικά: η «μελέτη επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων» (από το 1870), οι «μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού λαού» (από το 1885 και εφεξής), «ο χαρακτήρ, τα ήθη και το πνεύμα του καθ' ημάς λαού» (παροδικά το 1887), η «ελληνική λαογραφία» (από το 1907) και «οι κατά παράδοσιν διά λόγων, πράξεων και ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού» (από το 1909). Πιστεύω ότι ο Πολίτης δεν λοξοδρόμησε από το αρχικό του λαογραφικό σχέδιο και πρόγραμμα. Απλώς προσαρμοζόταν στις απαιτήσεις των καιρών, ζύγιζε τα υπέρ και τα κατά και δρούσε αναλόγως. Και, κάθε που ο Θεός δεν το ήθελε ή οι καιροί δεν το επέτρεπαν, η εφαρμογή του προγράμματος απλώς καθυστέρουσε.

Σταματούσε τόσο μόνο όσο να πάρει μια καινούρια αναπνοή ή για να ξαποστάσει, όταν οι εργασιακές και ακαδημαϊκές απαιτήσεις πίεζαν αφόρητα τα εικοσιτετράωρά του· η βιβλιοθηκονομική εργασία στη Βουλή (1880-84), η ενασχόληση με τη λειτουργία και τις εκδόσεις της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας (από το 1882¹⁰⁹), οι βαριές (κάποτε αφόρητες) εκπαιδευτικές αρμοδιότητες στο Υπουργείο Εκκλησιαστικών [Παιδείας] (1884-87¹¹⁰), η συνδιεύθυνση με τον Γ. Δροσίνη της Εστίας (από το 1889) και, συγχρόνως, η οικονομικά προσοδοφόρα επιμέλεια της έκδοσης του *Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού* των Μπαρτ και Χιρστ (εργασία που ρόκάνισε για δύο τουλάχιστον χρόνια, 1890-91, τον πολύτιμο χρόνο του¹¹¹), οι πάντα προσφιλείς του, κατ' επάγγελμα αλλά και από ακαδημαϊκό ή φιλότεχνο ενδιαφέρον, μεταφραστικές εργασίες¹¹², τα συμβούλια, οι επιτροπές, η διδασκαλία, αλλά και η

109. Γραμματέας του Δ. Σ. από το 1882 (έτος ίδρυσης της Εταιρείας), σύμβουλος το 1889 και αντιπρόεδρος από το 1892 και εξής.

110. Αρχικά τμηματάρχης Μέσης Εκπαιδεύσεως, θέση που του επέτρεψε να αναλάβει σημαντικές πρωτοβουλίες (από τις οποίες ξεχωρίζει η εισαγωγή της διδασκαλίας του νέων ελληνικών στη μέση εκπαίδευση) και από το 1886 και Γενικός Επιθεωρητής των δημοτικών σχολείων. Παραιτήθηκε το 1887.

111. Βλ. Παν. Μουλλάς, «Το Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν (1889-1898) Μπαρτ και Χιρστ», *Κονδυλοφόρος* 7 (2008), σ. 39-66.

112. Κοντά στα λογοτεχνικά έργα, που μεταφράζει, ξεχωρίζουν δύο σπουδαίες ακαδημαϊκές μεταφράσεις: το 1887, από τις εκδόσεις Καρόλου Βίλμπεργκ, το: *Ελλάς. Βίος των αρχαίων Ελλήνων κατά το γερμανικόν του Ιακώβου Φάλκε* [J. Falke, 1878], υπό Ν. Γ. Πολίτου, λαμπρώς δεδεμένον [ή: σε 25 εβδομαδιαία φυλλάδια], και από το 1897, τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, στη σειρά της Βιβλιοθήκης Μαρασλή και σε τεύχη, το: Γουσταύου Γίλμπερτ [Gustav Gilbert] *Εγχειρίδιον αρχαιολογίας του δημοσίου βίου των Ελλήνων εξελληνισθέν υπό Ν. Πολίτου, τόμος πρώτος, μεταφρασθείς από την τελευταίαν έκδοσιν του πρωτοτύπου, 1893*, στην οποία: προσετέθησαν προσθήκαι και διορθώσεις του συγγραφέως, ευμενώς ανακοινωθείσαι εις τον μεταφραστήν [και] σημειώσεις τινές του μεταφραστή.

κοινωνική του δραστηριότητα, η δραστηριοποίησή του στους κύκλους της διανοήσης, η πολιτική του εγρήγορση. Τίποτε δεν μπορούσε να ανακόψει ή να εμποδίσει αυτό που υπήρξε γι' αυτόν κύριο έργο, η λαογραφία του.

Μήπως η δραστηριότητα του 1871-1876 δεν είχε συνοδευτεί από τη δράση του στο ευρύτερο τότε πεδίο; Μήπως ο σχεδιασμός του 1884-1889 δεν προχώρησε στη βάση της συμμετοχής και της δράσης του στην Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, στον Παρνασσό, στην Εστία; Και, μετά, στην επανεκκίνηση του προγράμματος το 1885, δεν βρέθηκε στο κέντρο ενός κόσμου, όπου, με άξονα την Αθήνα, τα ιδρύματα και τους θεσμούς της, κινούνταν ομάδες, συνάξεις και παρέες των λογίων, δίκτυα και συνεργασίες επιστημόνων, εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων από παντού, άνθρωποι του πνεύματος, της τέχνης, κυρίως της πέννας και των τυπογραφείων; Αυτός δεν ήταν πάντα κάπου εκεί, σε κεντρική πάντως θέση, και δεν αποζητούσαν τη φιλία, τη γνώμη του, την αποδοχή ή τη συναίνεσή του; Μήπως κοντά στις αποδράσεις του, «για να πολεμήσει για την πατρίδα» (τις παιδικές, τις νεανικές και τις ωριμότερες), δεν πρέπει να συνυπολογίζουμε τις επί της ουσίας εξακολουθητικές παρεμβάσεις του, π.χ. στην εκπαίδευση ή στη βασική και την εφαρμοσμένη έρευνα για την ίδρυση και διαμόρφωση σωμάτων δεδομένων, για τη διαμόρφωση θεσμών και όρων υποδομής (αρχεία, καταγραφές, ταξινομήσεις, βιβλιοθήκες, συλλογές), για τη δημοσίευση έργου, για τη διδασκαλία και τη διαφώτιση, για τη διάχυση της γνώσης; Ώς την πραγματοποίηση του ονείρου, το 1906-1909. Και, μετά, έως την ύστατη στιγμή –και πέρα από αυτήν.

Στην ανακεφαλαίωση των λαογραφικών πεπραγμένων του Πολίτη πρέπει να μετρηθούν η πρώτη «βαθεία αναπνοή», λίγο πριν ξεκινήσει ο αγώνας το 1868, οι απανωτές ανακουφιστικές ανάσες, το λαχάνιασμα του 1908-09, αλλά και ο βαθύς αναστεναγμός του 1918, τότε που σύναξε τα δημοσιεύματά του: *περί παντός καθόλου του συντελούντος εις ακριβεστέραν γνώσιν του λαού*¹¹³, έσκυψε στα τετράδιά του: *την ακένωτον πηγήν των θησαυρών του* και ξεκίνησε έναν προσωπικό απολογισμό για τα ζητούμενα της λαογραφίας, της λαογραφίας του που δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί¹¹⁴.

Ο άλλος απολογισμός συνοψίστηκε στο *Χαίρε ο Πολίτης ο σοφός*.

♦

113. Βλ. *Λαογραφία Α'*, όπ., σ. 7.

114. Εννοώ την ενασχόλησή του με τα *Λαογραφικά Σύμμεικτα* και τη συμπλήρωση της έκδοσης των *Μελετών*.

Απόλογος, αποτίμηση και φόρος τιμής στον πολίτη-διανοητή, τον πολίτη-επιστήμονα, τον πολίτη του νεώτερου Ελληνισμού ή, πιο σωστά, στον επιστήμονα Πολίτη, τον Πολίτη της λαογραφίας που: *έκλεισε μέσα του την Ελλάδα όλην*¹¹⁵.

Αυτός ο απολογισμός διαρκεί.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

115. Αποδίδοντάς του «το του ποιητού», κλείνει τον απολογισμό του για τον δάσκαλο, ο Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», *όπ.*, σ. κέ'.

SUMMARY

Eleonora Skouteri-Didaskalou

A Name Worthy of the Work. After N. G. Politis' Folklore

Every reference to folklore, as it was established and developed by Nicolaos G. Politis, founder and father of the discipline of Greek folklore, is deservedly accompanied by the universal recognition of his work as a historical point of reference for Greek folklore studies. These, while reliant on Politis' work, also went beyond it, to develop in regard to their research, methodological and theoretical-interpretative aspects. From its unquestioned acceptance to a stance critical of the problems of sufficient methodology (by Stilpon Kyriakidis), or of the issue of the ideological management of continuity (by Alki Kyriakidou-Nestoros), or of the policy of its excessive use (by Michael Herzfeld and others), Politis' folklore is presented as a given, as a formed view concerning the field, the methods and the aims of laographia, formulated in 1908-1909 and reflected, at least partially, by Politis' entire work.

However, although Nicolaos Politis' folklore is taken for granted in the ways outlined above or in other ways, nevertheless there is another folklore, "according to N. G. Politis," which still remains a quest, because it constituted a problem for Politis himself. Half a century of research by Politis [(1866) 1871-1921], demonstrates his following of a folklore practice more complex than that denoted by his definition of the term "laographia" (1908-1909), and suggests a subject more multi-faceted than the apparent variety of topics and the succession of his chief academic works (sometimes recognized later). This research allows us to discern the procedure involved in the formation of a scholarly practice that emerged as a result of the quest during this period, and continues to the present day to be a goal. This paper suggests a reading of Politis' work based on the work itself, focusing on central questions relating to folklore issues, such as, for example, the term used to denote folklore in Greek, the nature of the subject, its methods, the field, the correlations, the strategies employed, the options, the fixed ideas, obvious or hidden, the reordering of priorities in folklore studies, etc.

"The very name relies on his work." This phrase involves a holistic consideration of Nicolaos Politis' work, that ranges from his promising start to the various aspects of his actions, and to the ritual actions a short time before the end of his life. We are dealing here with a reference to the history of Greek folklore that may prove to be timely. Politis' case constitutes a paradigm for Greek folklore that sums up well risks taken by this discipline, namely the active cross-fertilization of its emphasis on historical continuity with history and anthropology/ethnology.